

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS HANSEN
FRA TIDLIG VÅR
TIL EFTERÅR

FRA TIDLIG VÅR
TIL EFTERÅR

HANS HANSEN
FRA TIDLIG VÅR
TIL EFTERÅR

I sønderjysk landbrugs tjeneste

MED FORORD
OG EFTERSKRIFT AF
P. A. CALLØ

1957
UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

FORORD

Efter tilskyndelse af Historisk Samfund for Sønderjylland har nu afdøde kreditforeningsdirektør H. Hansen skrevet sine erindringer. Det er, i hvert fald for tiden indtil den første verdenskrig, blevet et dokument af betydelig kulturhistorisk interesse.

Hans Hansen er født i 1880 på gården »Ovn« i Rinke­næs sogn. Det milieu, i hvilket han er opvokset, fik bl. a. sit særpræg derved, at den nationale stilling i sognet var stærkt truet. Det tyske indbrud kom både fra den store by Flensborg og fra Angel. I Hansens barndom og første ungdom var det endnu sådan, at Angel stod som foregangslandet på landbrugets område. Det var derfor naturligt, at sønner fra gårdene i Rinke­næs tog plads dernede for at lære landbrug. Det førte ikke sjældent til ægteskab med tyske piger, og de forbindelser, som derved knyttedes, gav tillige anledning til, at unge landmænd fra Angel drog over fjorden og købte ejendom i Rinke­næs. Denne uheldige udvikling viste sig ikke alene ved valgene, den satte også på anden måde sit præg på egnen. I det nærliggende Sundeved talte man om de »kalkunske«, d. v. s. storsnu-

dede Rinckenæs bønder. I omgang lagde de vægt på en junkeragtig optræden.

Danskheden i Rinckenæs var i defensiven. Den hvilede på trofasthed mod det fra fædrene nedarvede; men det var en rent politisk danskhed, der levede på modsætningen til tyskeriet og gav sig udslag i protest og drillerier over for den nationale modstander. Den åndelige næring var det småt bevendt med. Et forsøg blev dog gjort for at bringe ungdommen i berøring med dansk kultur, og det udgik, besynderlig nok, fra præstegården. Pastor Jensen var en højst mærkelig mand, brændende i ånden men uligevægtig og ubehersket. Udgået fra et udpræget tysksindet hjem i Vilstrup sogn og opvokset i rent tyske omgivelser blev han grebet af kærlighed til dansk sprog og kultur, da han som præst vendte tilbage til Nordslesvig. Han havde en beundrer og trofast støtte i Hans Hansen. Men store frugter bar dette arbejde ikke. Dødvandet bredte sig i sognet, befordret af drikkeriet i danske så vel som i tyske kredse.

Et af de faste punkter i den danske stilling i sognet var gården »Ovn«. Hansen har givet en fængslende skildring af det liv, der levedes i hans fødehjem. Her sad de gammeldags dyder, flid og sparsommelighed, ædruelighed og selvhjulpethed, i højsædet. Det var også et gammeldags landbrug, der dreves på denne udflyttergård, men i sin art gennemført rationelt. Hansens far tog selv den tunge

ende af arbejdet, også ved dræning og mergling. Dræningen klarede han uden sagkyndig bistand, gravede selv grøfterne og lagde rørene. Også skov og have passedes med omhu. Der var noget af en gartner og ikke så lidt af en håndværker i Jes Hansen. Uden for de travle arbejdstider stod han i huggehuset og reparerede redskaber og vogne. Overalt herskede en gennemført orden, og alle muligheder udnyttedes, intet måtte gå til spilde. På denne måde klarede også landbrugskrisen i firserne og begyndelsen af halvfemserne uden vanskeligheder.

Jeg har aldrig set Jes Hansen fra »æ Ovn« eller noget fotografi af ham. Men det billede, Hans Hansen tegner af sin far som nordslesvigsk bonde af den gamle skole, fremtræder med en fasthed i omridset og en klarhed og ro over trækkene, så det bliver stående for erindringen. Ved siden af alt det arbejde, han nåede at få udført på mark og i stald og lade, blev der tid til at røgte stedlige tillidshverv. Gustav Johannsen og redaktør Jessen sås lejlighedsvis som gæster i »Ovn«, og da der kom en bogsamling fra sprogforeningen til sognet, fik den plads i gårdens pisel. Nu havde Hans Hansen rigtig lejlighed til at læse gode danske bøger, han benyttede den flittigt, men sørgede tillige for, at bøgerne kom ud i hjemmene. Uddelingen foregik i skolen, og til kunderne hørte – i al hemmelighed selvfølgelig – også skolens lærere, af hvilke andenlæreren var en god dansk mand. Således kom Hans Hansen til at

fortsætte den gerning, som pastor Jensen havde taget op.

Ved at læse om alt dette ser man forfatteren ligesom vokse ud af sine forudsætninger. Spændingen mellem generationerne, som ellers er en almindelig foreteelse i livet og et yndet tema i litteraturen, kunne ikke ret komme til at udfolde sig her, hvor unge og gamle stod med front mod en fjendtlig statsmagt og derfor på et afgørende punkt havde eet i sinde. Hertil kom for Hans Hansens vedkommende, at forældrene var gode pædagoger, som forstod at lede børnenes stræben i den retning, de ønskede. Disse blev således ikke kommanderet til arbejdet, men opmuntret dertil ved små, såre beskedne belønninger, og de penge, de tjente derved, blev sat i sparekassen, hvor de fik lov til at stå urørt. Selv til betaling for skoleophold måtte spareskillingerne ikke angribes. Hvad det kostede, betalte faderen, men han kunne også trygt stole på, at det ikke kom til at koste mere end højst nødvendigt. Da Hans Hansen kom ud at tjene, gik hele lønnen i sparekassen. Lommepenge, og hvad han ellers havde brug for, fik han hjemmefra. Indtil han blev gift, var det tøj, han bar, fra yderst til inderst hjemmelavet, kartet, spundet og vævet eller strikket af hans mor.

Hvad Hans Hansen således nemmede i ungdommen, har han under alle omskiftelser praktiseret, så længe han levede. Derved blev hans færd et eksempel for nogle og en stum anklage mod mange.

I skolen var Hans Hansen en opmærksom og flittig elev. De to sidste år sad han på førstepladsen i øverste klasse. Om Hansens begavelse var ud over det almindelige, kan jeg ikke sige. Men så meget ved jeg, at den energi, han lagde i arbejdet for at få det bedst mulige ud af det ham betroede pund, var enestående. Og det er det, der betinger dygtigheden og dermed i de fleste tilfælde også succes'en her i livet.

Hans Hansen fik også mere ud af den tyske skole end de fleste børn fra danske hjem. Tysk lærte han til husbehov, og af indholdet af den tyske læsebog var der i hvert fald een ting, han aldrig glemte. Det var Schillers »Lied von der Glocke«, det har jeg hørt ham citere mange gange. En lignende oplevelse har jeg haft med en dansksindet kammerat fra den tyske latinske skole, også for hans vedkommende blev Schillers digte et åndeligt eje for livet. Det er vel det kraftfulde billedsprog, der har betaget dem. Men det var undtagelser, reglen var den, at de tyske brokker, som dansktalende børn lærte i skolen, glemtes hurtigt.

Efter konfirmationen blev Hans Hansen foreløbig hjemme i »Ovn«, hvor han blev grundigt oplært i alt forefaldende landbrugsarbejde. Et års tid senere kom han og en ældre bror med på en udflugt til egnen nord for Kongeåen, og hvad han så og hørte på denne tur, navnlig på Askov og Vinding højskole, virkede på denne bondeknøs som en åbenbaring, der gav hans liv og stræben en ny retning.

Nu var det hans store ønske at komme på højskole. Det fik han også lov til, og der var for ham ikke tvivl om, at det skulle være Vinding. Når Hans Hansen lagde planer for fremtiden, stod een ting urokkelig fast, at han ville dygtiggøre sig til en indsats i hjemstavnen, og den første station på vejen var højskolen.

19 år gammel kom Hans Hansen ud at tjene på en gård i Stenderup i Nybøl sogn. Det var kun to miles vej fra Rinkeæs, men målt med en åndelig alen var afstanden meget større. På Sundeved havde mange, også af det ældre slægtled, været på højskole, og det satte sit præg på egnen. I mange hjem – også i det, hvor han tjente – sporede det livssyn, han havde mødt på højskolen, som en kraft i det daglige. Hans Hansen tog levende del i det danske ungdomsarbejde, og hans husbond tog ham med til møder i Den sundevedske Landboforening, som i C. P. Wolff, Gammelgab, havde en ualmindelig dygtig formand.

Det var ved den tid, det store frontskifte i det nordslesvigske landbrugs faglige orientering fuldbyrdedes. Nu var det ikke mere fra Holsten og Angel, fremskridtet i landbruget ventedes, men fra Danmark, og det fik stor betydning for hele den nationale stilling i Sønderjylland. En af foregangs mændene på dette område, den senere forstander I. C. Overgaard, Ladelund landbrugsskole, tjente dengang som karl på Nørremølle, hvor han ledede

gymnastikken. Hans Hansen var med på holdet, og den forbindelse, som derved knyttedes mellem disse to mænd, fik de begge megen glæde af.

Videregående faglig uddannelse søgte Hans Hansen på Tune landbrugsskole, hvor han med godt udbytte gennemgik et 9 måneders kursus, og herfra vovede han springet til Landbohøjskolen i København. Folkelig set fulgte hans løbebane en faldende linje, som han selv har karakteriseret således: Højskolen bød på oplivelse og oplysning, landbrugsskolen på oplysning og oplivelse, på Landbohøjskolen var oplysning både det første og det sidste ord. Men for Hansen var det vejen, der skulle gås, hvis han skulle gøre fyldest i de opgaver, der lå og ventede på ham hjemme i Nordslesvig.

Det var ikke småting, der forlangtes af de landbrugsstuderende. Men Hansen er aldrig gået af vejen for arbejdet. Han styrtede sig ud i studierne med en sådan energi, at hans værtinde var alvorlig bange for, at han skulle slide sig fordærvet. Det var der nu ingen fare for, Hans Hansen var gjort af et solidt stof, og han havde den tilfredsstillelse, at resultatet kom til at svare til anstrengelserne. Han fik en meget fin eksamen, lige op til udmærkelse.

Men ved siden af sliddet blev der tid til besøg i museer og teatre og til sammenkomster med kammerater fra Sønderjylland, som opholdt sig i København i et lignende ærinde som han. Her lærte jeg Hans Hansen at kende som en velvoksen fyr med

højt, hørgult hår, en smule naiv måske, men strålende af humor og mod på livet.

Med eksamensbeviset fra Landbohøjskolen i lommen betragtede Hans Hansen ikke læretiden som afsluttet. Den teoretiske uddannelse afrundedes med øvelser i praktisk duelighed. Efter 3 måneders arbejde på Askov forsøgsstation virkede han en vinter som landbrugslærer ved Give højskole, hvor han fik lejlighed til at øve sig i undervisning af voksen landbougdom og frit foredrag, to ting, han senere skulle få god brug for. En overgang var han bestyrer på en stor vestslesvigsk gård.

Nu stod Hans Hansen fuldt rustet til at optage et landbrugsfagligt oplysningsarbejde i hjemstavnen. Men han følte sig ikke sikker på, at tiden var moden dertil, og da han gik hen og forlovede sig med en sønderjysk pige, Sofie Ludvigsen fra Nybøl, tænkte han så småt på at købe ejendom. Men så tog begivenhederne fart. Inden han så sig om, havde han fuldt op at gøre med landøkonomisk foredragsvirksomhed og markforsøg, og i 1907 knyttedes han som konsulent til Fælleslandboforeningen for Nord-slesvig.

Det viste sig, at tiden var moden til et fremstød for landbruget, og da den rette mand stod parat til at tage fat, var der lagt op til det helt store resultat. Det var i mere end een henseende et tidehverv. Udvandringen var standset, der var atter ungdom på gårdene i Sønderjylland, og forbindelserne med det

gamle land knyttedes fastere for hvert år, der gik, både på det kulturelle og det landbrugsfaglige område. Også landbrugskrisen var forbi, tiden bar atter med, så der blev råd til at tage opgaver op, som man tidligere havde måttet lade ligge. Endelig var Køller-politikken, som på mange måder havde lammet arbejdet i landbrugets organisationer, ebbet ud.

Til at begynde med var Hansen ene om arbejdet, og der blev trukket store veksler på hans arbejdskraft. Hvad han i disse år bød sig selv af anstrengelser, grænser til det utrolige, for ikke at tale om de prøvelser, han kom ud for i klamme gæstekammersenge. Det var også lige ved at blive for meget, mere end hans kraftige fysik kunne holde til. Men han tog det med et stort smil, lykkelig ved at kunne gøre gavn. Det var lysten, der drev værket, og Hansen var ikke uden ærgerrighed, også den har været en drivkraft til at spænde kræfterne til det yderste.

Konsulent Hansen blev modtaget med åbne arme, hvor han kom frem, accepteret af de nordslesvigske bønder som en af deres egne. Hvad enten han færdedes med mændene på marken eller slog sig ned på brændekassen i køkkenet og snakkede op med kvinderne, var kontakten sluttet med det samme. Sjældent har tiden og manden passet så godt sammen som her.

Men livet var jo andet end landbrug, også for Hansen. I 1907 giftede han sig med sin Sofie, og de bosatte sig i Gråsten, hvor de gjorde et godt stykke

dansk arbejde. Når landdagsvalget i 1913 blev en stor dansk sejr også i Gråsten, tilkommer en del af æren herfor Hans Hansen, men på linje med andre. Det er som konsulent for Fælleslandboforeningen for Nordslesvig, han har indskrevet sit navn i Sønderjyllands historie.

Det var en vidt forgrenet virksomhed, også omfattende redaktionen af »det grønne blad«, og det lykkedes alt sammen. Hvis det kunne gøres op i penge, hvad det har betydet for det nordslesvigske landbrug, ville vi få et svimlende tal at se. Arbejdet blev efterhånden så omfattende, at en del af det måtte overlades til en stab af unge assistenter.

Men så kom krigen og satte punktum for det hele. Hans Hansen blev ved krigens udbrud arresteret sammen med mange andre fremtrædende danske mænd. Gårdene affolkedes, alle våbenføre mænd indkaldtes til krigstjeneste, og mange vendte ikke tilbage. Blandt dem var fem af Hansens unge medhjælpere. Da dette afgørende vendepunkt tillige betegner højdepunktet på Hans Hansens livsbane, vil jeg foreløbig standse her. Fortsættelse følger i en efterskrift.

BARNDOMMEN I RINKENÆS

Min fødegård ligger i Rinkenæs sogn ved Flensborg fjord. I Rinkenæs skete udskiftningen omkring 1760–70, efter sønderjyske forhold ret sent, men til gengæld noget bedre end mange andre steder i landsdelen. Den gamle landsby har ligget meget langstrakt langs med den gamle vej Sønderborg–Gråsten–Flensborg. Selv de gårde, som blev liggende i byen, har en betydelig Del af jorden ved bygningerne og ned mod fjorden og dertil flere skovlodder samt småløkker i og ved skoven ud mod sogneskellet i nord. »Ovn« blev udflyttet og bygningerne opført 1770. Den ligger som den yderste af 3 på rad ved sognevejen til Volsballe–Tørsbøl. I udskiftningstiden har det næppe været eftertraktet at komme så langt bort fra byen, hvorimod det nu er en fordel, at denne og andre udflyttergårde har en langt større del af deres jord liggende samlet omkring bygningerne. Foruden denne hovedlod var der 3 lodder skov, 4 små stykker agermark ude ved skoven, helt overvejende brugt til græsning af ungkreaturer, samt endelig to lange smalle agre i »Hummelbjergene« helt ude ved skellet mod Ladegårdskov og to lignende agre i Roden (æ Roj) nær ved Gråsten.

Hvordan det ejendommelige gårdnavn »Ovn« er opstået, ved jeg ikke noget sikkert om. Min far havde følgende forklaring: Da udskiftning og udflytning skete, havde ejendommen skov ikke langt borte på de tre sider, den lå som i en ovn.

Min brodersøn, som nu ejer og driver gården, er den 5. Jes Hansen i Ovn, siden min oldefar, født i Tombøl 1769, ved giftermål erhvervede sig ejendommen 1797. Agermarken er fra god til svær, pletvis meget svær lermuld, og skoven er næsten udelukkende bøgeskov eller blandet løvskov. Beliggenheden står for mig som på det nærmeste paradisisk: Skov indenfor nær synsvidde mod nord og sydvest, i syd-sydøst den vidunderligste udsigt over Flensborg fjord til Lyksborg, Holdnæs, Broager med den tvetårnede kirke og i klart vejr til Dybbøl banke længst i øst.

Gårdens bygninger fra udflytningen 1770 står endnu, dog væsentligt udvidet og driftsmæssigt forbedret af min far, men endnu med det gamle hyggelige og lune stråtag, når lige undtages et par nyere småhuse og et fritliggende aftægtshus, som min far byggede, da han overdrog ejendommen til min ældste bror. Efter alt hvad jeg har hørt fortælle om gården siden min tidlige barndom, har Ovn siden udflytningen altid været en veldreven gård.

1861, da min far som den ældste af en børneflokk på 5 endnu ikke var fyldt 21 år, mistede han sin far (58 år gammel) og 5 måneder senere sin mor (52 år

Fodegården Ovn, Rinkenæs.

Fra studietiden
i København.

gammel). Farfars svagelighed de sidste år og begge forældres tidlige død havde til følge, at far i en alt for ung alder og uden at have »søbet andres kål« – som man kaldte det at være ude at tjene – måtte til at stå for styret. 3 år senere giftede han sig med min mor Elina (Lene) Jessen, hvis forældre for en årrække siden var flyttet fra Varnæs til den vestligste gård i Rinckenæs by.

Her må jeg indskyde mit første indtryk af krigens gru: Engang, da der, som det så ofte skete, når naboer kom sammen til kaffe og en lille punch bag-efter, blev snakket om krigen (1864), og mor fortalte om, hvordan de få måneder efter brylluppet fik gården tæt belagt med tyske og østrigske soldater, så de kun havde et enkelt lille rum for sig selv, føjede mor til: Ja, havde vi ikke været gift, så tror jeg, jeg var rendt fra det hele! Og så gnistrede hendes øjne af alt andet end blide følelser for de fremmede »gæster«. Foruden at miste begge forældre så tidligt, måtte far i løbet af en årrække tage endelig afsked med to voksne brødre og den eneste søster, alle bukkende under for den i hin tid så udbredte tuberkulose. Den yngste bror, Hans Hansen, rejste i udvandringstiden til Kalifornien, hvor han fik en farm. Han skrev ofte om at komme hjem på besøg, men nåede det ikke.

Det er vist ikke almindeligt, at en bondeknøs, som kun har været i barndomshjemmet og gået i landsbyskolen, når han af forholdene tvinges til i en me-

get ung alder at stå for styret og må igennem så megen sorg i familien, alligevel bliver ubestridt dygtig som bonde og dertil alsidig oplyst og interesseret, som far var det. Jeg overdriver ikke, når jeg siger, at far havde et overmål af energi. I løbet af en kort årrække fik han gårdens agermark systematisk gennemdrænet og merglet. Andre har fortalt mig, at han selv nedlagde alle drænrørene og kun havde meget lidt ekstrahjælp til alt dette grundforbedringsarbejde. Det skal nok passe, hvad mor har sagt, at far ofte kom hjem til davre klokken 5^{1/2}–6 og da allerede havde gravet drængrøfter eller gravet mergel løs i mergelkulen et par timer. Det passer godt sammen med, at da jeg var yngste karl på gården, kunne det i den travle sommertid ske, at far kom og vækkede os med at sige: Så drenge, nu har jeg været ude i skoven at se til ungvæget – en tur på mindst 1^{1/2} time.

Der herskede en streng ordenssans i Ovn. Hvert redskab havde sin plads, og det skulle på plads straks, når det var afbrugt og rensat. Når staldgødningen var kørt ud på brakmarken efter forårssåningen, blev vognene vasket og med få års mellemrum malet med oliemaling. Den ene arbejdsvogn var så gammel, at far mente, den var fra hans farfars tid, et eksempel på, hvor holdbar en sådan vogn kan være, når vedligeholdelsen aldrig forsømmes. Også husene blev holdt i fin vedligeholdelsestilstand. I arbejdsknappe dage stod far i huggehuset, lavede og

reparerede redskaber så godt som den dygtigste håndværker, så vore håndværkerregninger var meget små.

I mange retninger var far en foregangsmand, ialtfald indtil landbrugets driftsomlægning i 80'erne. Ovn blev ikke leverandør til det første fællesmejeri i sognet, på Munkemølle, en vandmølle ved fjorden. Dette skyldtes dels den lange vej til Munkemølle og dels, at leverandørerne selv skulle sørge for transporten. Mere afgørende var det dog nok, at mor som ung pige havde lært holstensk mejeribrug og var meget dygtig til at lave fint smør efter bøttesystemet. Jeg har som stor skoledreng mange gange årlig vandret til anlægsbroen ved Rønshoved med en potte smør i hver hånd og rejst til Flensborg for at bringe smør til faste aftagere der – et par slagtere og en dansk købmand. Det blev betalt med en pris noget over højeste Hamborg-notering for fineste mejerismør. De samme slagtere kom kørende med hestekøretøj den lange vej til Rinkenæs for bl. a. at hente de mange fedekalve, som mor var lige så dygtig til at opfede med den håndskummede mælk, lidt sødmælk og lidt opblødt hørfrø (hjemmeavlet) eller hørfrøkager. De primitive regnskaber over vor smørproduktion, som jeg for min egen fornøjelse førte i nogle år, var det ikke helt uden interesse at se nu, men de er nok endt som optændingsbrændsel.

Som allerede nævnt havde far alsidige interesser. Han var en årrække med i kommuneråd og skole-

forstanderskab, indtil tyskerne helt tog magten i selvforvaltningen. Fra så langt tilbage, jeg husker, og vist til sin død var han kirkeældste og i mange år kirkens kasserer. Jeg har som stor skoledreng mange gange trasket rundt i sognet for at indsamle kirkepenge. Gennem mange år var han i ledelsen af Gråsten danske sparekasse, en tid lang en eller to dage om ugen i Gråsten på kassens kontordage.

I de lavloftede stuer i Ovn (davle døens og goj døens) var der hjemlig hygge, og i den trefags pisel stod mange gamle kister, næsten alle af egetræ. Den ældste, æ bing, med fladt låg, havde fine udskæringer på forsiden og endestykkerne, og øverst på de tre sider var udskåret latinsk indskrift og årstallet 1634. Den står endnu velbevaret hos min brorsøn på Tinggård i Stubbæk ved Åbenrå. De andre var med buet låg og en masse hjemmesmedet beslag – vistnok lavet i den sidste halvdel af det 18. århundrede.

Som sagt var mor en meget dygtig mejserske, men også lige så dygtig i den almindelige husholdning. Hvad ernæringen angår, så levede vi nok sparsommeligt, men godt og sundt. Selvfølgelig stod den på hjemmebragt brød, men ved siden deraf ligeledes hjemmebakket rug- og hvedekage (d. v. s. sigtebrød af mel, som vi selv sigtede fra malet hvede) og ved lejlighed franskbrød af købt hvedemel. Det hjemmesigtede mel kaldtes temset mel, det købte kun

hvedemel og det deraf bagte brød tilsvarende temset hvedekage og kun hvedekage.

To store og travle dage var de to slagtedage, den ene noget før jul, den anden hen imod foråret. Hver gang slagtedes et stort fedesvin, undertiden også et mindre ungkreatur. Så blev der lavet mange stegepølser (istebånd og lungebånd), blodpølse, sat ribbensteg hen i surt med talg over – »tilsmeltet med talg« – samt saltet de store stykker i saltkarret til senere røgning i eget røgekammer på loftet. Vi skulle gerne have friskkogte blodpølser og som »dypelse« stegt flæsk med sirup i til festmåltidet om aftenen efter slagtedagens travlhed.

Efter den tids forhold blev der brugt ualmindelig meget med grønsager i mit hjem. Far var nemlig meget havebrugsinteressert; han havde måske nok fået lidt vejledning hos en gammel, ugift gartner, som nu og da kom i Ovn – den samme, der lærte mig som skoledreng at pode frugttræer. Far dyrkede næsten alle de grønsager, som nu er almindelige i haver på landet, og havde 5 drivbænkvinduer til tidlig salat, radiser samt plantemateriale til udplantning på friland, deriblandt mange slags blomster. Jeg hjalp far meget ved havearbejdet. Nogle gange såede jeg æblefrø og podede de fremkomne planter, når de var 2 år gamle. Der står endnu enkelte træer rundt i familiens haver af dem, jeg den gang har produceret. Der var en tid, da den tanke at blive gartner ikke lå mig fjern.

Om eftermiddagen og aftenen i vinterhalvåret var der travlhed i dagligstuen og vævekammeret. Der blev kartet, hæglet (hør), spundet, tvundet, strikket og vævet. Endnu da jeg 1902–04 var i København, var min påklædning fra yderst til inderst »solid og hjemmegjort«. Tøjet var af hjemmevævet stof, efterbehandlet på fabrik til »bukskind«, så det kom til at ligne fabrikketøj – det eftertragtede. Meget slidstærkt var det, ja, vi børn og unge kunne vel nok undertiden synes, at det var lidt for uopslideligt.

Det nationale arbejde havde i høj grad mine forældres interesse. Til mine tidlige barndoms minder hører således besøg af Gustav Johannsen. Han var meget børnekær, tog mig op på knæet til »Ride, ride ranke . . .«, og da jeg tidligt havde sangstemme, skulle jeg synge for ham, bl. a. altid: »Fra Ejderens strøm til Skagens hvide banker den jydsk halvø krummer sig mod nord...« G. J. var jo fra egnen ned mod Ejderen. Også redaktør Jessen, »Flensborg Avis«, kom nu og da i Ovn for at snakke med far; men i modsætning til Gustav Johannsen lagde han knap nok mærke til os børn. Da Sprogforeningen begyndte at oprette bogsamlinger ude i landsbyerne, fik en sådan plads i vor pisel. Egentlig var det noget upraktisk på grund af gårdens afsides beliggenhed, men det har vel ikke været muligt at få plads til den på et mere centralt sted. Efterhånden kom bogsamlingen til at betyde overordentlig meget for mig.

Jeg læste mange af bøgerne og fik derigennem en væsentlig erstatning for den fuldkomne mangel på danskundervisning i skolen. I de lange vinteraftener, når flere spinderokke snurrede, sy- og stoppenåle og strikkepinde var sat ind i hjemmets produktion af nødvendighedsartikler, læste far ret ofte højt af Flensborg Avis, med forkærlighed de steder, hvor redaktør Jessen eller andre lod satiren spille mod tyskerne, somme tider også af en bog fra bogsamlingen. Da far altid var den første på benene om morgenen og så vist ikke skånedes sig selv om dagen, blev det ikke til timelang oplæsning, søvnen overmandede ham, brillerne gled ud mod næsespidsen – til stille morskab for os børn.

Julen i barndomshjemmet var naturligvis årets helt store fest, som vi glædede os til lang tid i forvejen. Nogle dage forinden var den store julebagning med masser af brune kager og bækkenødder (som vi børn hjalp med at skære), fedtkager og mange andre rariteter. Og så den sidste dag de lækre æbleskiver med svedsker i. Der bagtes så mange, at der var nok til ventede gæster i juledagene og nogle til hverdagene mellem jul og nytår. Juleaften var der ikke tale om andet arbejde end dagens »syssel« og at gøre det ekstra ryddeligt og rent ved husene og i staldene. Om eftermiddagen gik alle i kirke. Senere fik dyrene et ekstra godt foder, lige før alle samledes til risengrød og derefter grønlangkål med røget grisehovede m. m. Bagefter var der

dans og sang omkring juletræet og uddeling af gaver.

Sognene langs med Flensborg fjord var fra 1864 til århundredskiftet i national henseende i uafbrudt nedgang. Det skyldtes i mindre grad end i andre egne (Haderslev amt) udvandring af ungdom, selv om ikke så få af årgangene 10–15 år ældre end jeg forsvandt nordpå eller til Amerika og Australien – deriblandt adskillige af mine fætre. Det er mit indtryk, at naboskabet til den stærkt voksende by Flensborg og til det næsten rent tyske Angel, hvis landbrug endnu på den tid ansås for at være længere fremme end landbruget i Danmark, var af større virkning. Derfor blev mange unge landvæsenselever på gårde i Angel. En og anden fik en tysk kone med hjem fra Angel, og adskillige gårde blev købt af indvandrede angelboer. Der var ikke så lidt hvad-kan-det-nytte-stemning i danske kredse. Som et vigtigt forhold må i denne forbindelse nævnes, at kun yderst få fra disse egne havde været på høj- eller landbrugsskole i Danmark før århundredskiftet. Her havde vor kære Flensborg Avis en uheldig indflydelse ved sin gennem mange år negative, ofte overlegne stilling til den danske folkehøjskole. Redaktør Jessen var jo alt andet end folkelig af væsen. Jeg ser endnu for mig, når jeg på en af mine mange »smørrejser« til Flensborg stod på damperen til hjemrejsen, hvordan red. Jessen i sidste øjeblik før afgang kom farende ombord og uden at se til højre

eller venstre styrtede ned i salonen, satte sig i det fjerneste hjørne og dækkede sig bag en avis eller en bog, indtil han med samme fart styrtede fra borde i Kollund, hvor han boede i sit dengang nye, smukke hus.

Vor politik i forholdet til tyskerne var i min hjemegn helt op imod århundredskiftet en gold protestpolitik med drillerier af forskellig art, som kunne udarte til slagsmål, navnlig i de mange kroer, som gennemgående havde en sørgelig stor omsætning. Som et lille uskyldigt drilleri må følgende betegnes: Vi havde hjemme et dannebrog fra før 1864. Da der blev indført tysk gudstjeneste i kirken hver første søndag i måneden, blev det til en skik, at flaget, som jo skulle »soles« en gang imellem for ikke at gå til, blev hængt ud på havehegnet, synligt fra en kirkesti gennem den nærmeste mark, netop en sådan søndag, når vejret var til det. En tildragelse, der belyser mors ublide følelser overfor krigens sejrherre, er fra tiden lige efter min fødsel. Mor havde meget bestemt ønsket, det skulle blive en pige. Da nabokonerne efter fødselen var i barselvisit, skal de have sagt til mor: Men Line, er du da nu ikke glad for sådan en dejlig dreng? Hvortil mor skal have svaret: Nej, det er jeg slet ikke, for det er bare en mere til tyskerne! Der var i forvejen 3 drenge. Jeg fik nu aldrig grund til at klage over mangel på moderkærlighed. Mor var så bange for, at hendes 4 drenge enten skulle springe tysk soldat i 3 år eller

udvandre. Ejendommeligt nok blev ingen af os aktiv soldat, endda ingen tilsyneladende fejlede noget særligt.

Vi havde engang i 80'erne en ung pige i huset fra et dansk hjem i Skovsende syd for Flensborg fjord. Efter den tid brændte vi altid en tjæretønde på nabolagets højeste punkt om aftenen den 8. april, kong Christians fødselsdag. Den danske familie ovre på Angel gjorde ligeså; sådan hilste vi hinanden på stor afstand. En af de første gange, jeg var med til dette blus, lød pludselig midt under festen råbet: Gendarmen kommer i fuld fart over markerne. Så kom der fart i pusselankerne, langs hegn og over marker hjemad. Han fik ikke fat i nogen.

Drilleri som anført og meget andet kan kaldes barnagtigt og betydningsløst, men det bidrog til, at vi børn meget tidligt fik den overbevisning, at tyskerne var vore fjender.

Jeg kom meget tidligt i skole, kun 5¹/₂ år gammel. Det skyldtes, at jeg var den yngste i flokken, og jeg ville hellere med i skole end gå helt alene hjemme, endda der var ca. 5 km skolevej. Den første vinter blev jeg hjemme. Her et par træk fra de små klasser: En dreng fra et dansk hjem, Hans Christian hed han, var meget lidt flittig. Det kneb altid med lektien i tysk, som han ikke forstod. En dag, da det var særlig galt, sagde lærerinden til ham: Hans Christian, wie bist du doch faul! Det tyske lyder ganske som fugl på Rinkenæs mål. Alt-

så troede Hans Christian, at hun skældte ham ud for en fugl. Han blev fornærmet, og rapmundet som han var, svarede han omgående og halvvejs grædende: Do kan sjel væe en fovl! En anden lille oplevelse: Da en lærer var syg, havde vor danske præst nogle timer med den mindste klasse. Han begyndte en time med at vise en teske frem og spurgte, om nogen vidste, hvad den hed på tysk. Efter nogen fritten kom en finger i vejret, og svaret blev: Das ist ein teske. Efter fornyet fritten svarede den næste: Das ist ein Schlüssel. Så henvendte præsten sig til en dreng, hvis far var en teglværksarbejder sydfra, og han svarede omgående: Dat's en Läbel. Ja, det var sandelig ikke nogen let sag at terpe tysk ind i de børn, hvoraf de fleste ikke hørte et tysk ord hjemme, ikke fik hjælp hjemme, heller ikke blev opmuntret til at være flittige på dette felt.

Så kom ind under jul 1888 forordningen om, at fra foråret 1889 skulle dansk helt forsvinde fra skolen både som undervisningssprog og undervisningsgenstand. Dagen før forordningen skulle træde i kraft, fik vi besked om at lade de danske bøger blive hjemme. Det eneste, vi virkelig forstod, måtte ikke bruges mere. Sådan noget huskes. Det er vel for stærkt sagt, når jeg anvender skjaldens svar, da han blev spurgt, hvordan han lærte at blive skjald: »Jeg fik sorgens gave, og så var jeg skjald«, og omskrive det til: »Vi fik urettens gave og blev mere danske ved det.« Modsætningsforholdet mellem sko-

len og de danske hjem og disse hjems skolepligtige børn blev skarpere ved det, og der opstod efter den tid ikke sjældent slagsmål mellem børnene om dansk-tysk. Var det på legepladsen i et frikvarter, kunne det ske, at lærerne greb ind med hård hånd. Når det ikke gik værre for os på den danske side, end det gjorde, skyldes det dels, at vi var de stærkeste, men ikke mindre, at andenlæreren, Kylling, som var fra Haderslevvegen, i virkeligheden var kærnedansk, (konen ikke mindre), hvad han naturligvis for sin stillings skyld måtte lægge skjul på, ligesom han var nødt til at stemme tysk ved de offentlige valg til den prøjsiske landdag. Og førstelæreren, degn Knudsen med det sorte fuldskæg og et bistert udseende, var heller ikke særlig overbevisningstro prøjser, men nødt til at optræde som sådan, fordi han stod svagt i moralsk henseende. Han havde kone og børn, men beskyldtes for at spille kærester med en enke i byen og var desuden drikfældig. Det hændte, at han kom beruset hjem om morgenen, når vi var mødt op ved skolen. Så satte han os med læspende stemme i gang med læsning eller skrivning, og han satte sig i et hjørne ved katederet og fik en lille lur. Vi skulle nok lade være med at forstyrre ham, for ellers kunne det ende med en omgang tærsk. Mærkværdig nok fik jeg aldrig klø af ham. Jeg tror ikke, årsagen dertil var, at jeg opførte mig bedre end mine kammerater, måske snarere at jeg gennemgående kunne mine ting tilfredsstillende

(jeg sad øverst i klassen de sidste to år). Degnen var ofte i pengevanskeligheder, og jeg har en mistanke om, at han en gang imellem fik en håndsrækning hos min far.

Der var en lille hemmelighed mellem degnen og mig. I mine sidste skoleår drev jeg en ret omfattende udlånsvirksomhed blandt danske kammerater med bøger fra Sprogforeningens bogsamling hjemme i Ovn. At degnen var vidende om denne »ulovlige« virksomhed, var jeg klar over, for en gang imellem tog han mig efter skoletiden med ind i sin stue og fik mig til også at tage et par bøger med til ham – sådan i al gedulghed. Det gjorde jeg selvfølgelig med største fornøjelse, bl. a. fordi mit øvrige udlånsarbejde så at sige blev legaliseret ved det. Andenlæreren lånte bøger ad samme vej.

Nogle år efter, at jeg havde forladt skolen, indtraf katastrofen: Degnen blev afsat for forargelig vandel. Nogle år senere blev han af skolemyndighederne taget til nåde og blev lærer ved en lille enklasset skole i Enderupskov vest for Gram.

At et modsætningsforhold mellem hjem og skole som det, der særlig opstod efter sprogreskriptet af 1888, måtte blive til stor skade for skolearbejdet, er indlysende. Det avlede trods og mistillid i stedet for tillid og kærlighed. Men det fremmede også hos børn fra danske hjem en umiddelbar kærlighed til modersmålet og vort egentlige fædreland, Danmark. Hvad hjalp det, de tvang os til at synge: »Ich bin

ein Preusse, will ein Preusse sein«, når vi i trods sang: »Ich bin kein Preusse, will kein Preusse sein.«

Da jeg som 5^{1/2}-årig begyndte at traske den lange vej til skolen i Rinkenæs Nederby, havde min mor og en ældre søster allerede lært mig at læse lidt dansk. Lidt hjælp fik jeg også af vor danske præst, pastor Jensen. Jeg må dog særlig takke Sprogforeningens bogsamling i mit hjem for, at jeg i konfirmationsalderen, ved siden af at kunne tysk så godt, som det kunne læres i en tysk landsbyskole, havde lige så let ved at læse dansk og skrev dansk uden særlige vanskeligheder. I de sidste skoleår læste vi skiftevis højt i tysktimerne de samme stykker i Väterländisches Lesebuch så mange gange, at vi næsten kunne dem udenad. Lange digte på flere sider skulle vi kunne gengive ordret uden bog. Nogle af dem, jeg syntes bedst om, f. eks. Schillers Glocke, bed sig så fast, at jeg kan recitere dem den dag i dag. Nogle strofer, hvis indhold dengang, med min barnlige tillid til mennesker, forargede mig, har i nazitiden og derefter fået en sørgelig aktualitet. De lyder: »Gefährlich ist's den Leu zu wecken, verderblich ist des Tigers Zahn, jedoch der schrecklichste der Schrecken, das ist der Mensch in seinem Wahn.«

Når der undertiden af slægtninge eller andre blev snakket med far om, at han burde »holde mig til bogen«, som det kaldtes at gå læsevejen, efter konfirmationen, svarede han kort og godt: Han skal ikke studere tysk og siden komme i tyskernes tjene-

ste. Det stod fast. Så blev jeg da foreløbig hjemme i Ovn. Meget af landbrugsarbejdet var jeg allerede ret fortrolig med. Både far og mor havde en, som jeg nu synes, fortrinlig måde at vænne os børn til arbejde. Der var sjældent tale om tvang, men opmuntring med en lille godtgørelse for udført arbejde. Det første, jeg mindes, var, at jeg haspede mors garnruller for 1 penning pr. rulle og det dobbelte for at vinde garnet i et velformet nøgle. Noget lignende for at spole garnet til vævning. Ved uden-dørsarbejde gik det på samme måde. Selvfølgelig hjalp vi i høsten, så snart vi kunne magte det letteste arbejde, f. eks. at rive mellem skokrækkerne med en hjemmelavet slæberive, der havde så små afstande mellem tænderne, at der næsten ikke blev et strå eller en vippe liggende. Vi kaldte slæberiven »hungerharve«, vel sagten fordi arbejdet med den gav god appetit til måltiderne. Der er lidt betegnende i, at hvad der nu kaldes sommerferie, det kaldte vi høstferie; normalt faldt den i august måned, men kom høsten sent, blev ferien udskudt 8 eller 14 dage ind i august. Efter høst gav far os 5 eller 10 mark, alt efter hvor meget vi havde hjulpet, og hvor god høsten var. Min drengestolthed over veludført arbejde har sjældent været større, end da jeg som lang opløben skoledreng (ca. 13 år) havde »fulgt min le«, taget op, som vi kaldte det at samle og binde negene efter en le, og siden ved indkøringen havde læsset alt kornet, kørt læssene hjem og

skiftet med tom vogn, og far efter høstens afslutning som høstløn gav mig et brugt cylinderur. Da tror jeg nok, hjertet dansede hopsa af glæde og stolthed.

Selvfølgelig skulle de penge, vi fik, i sparekassen. Alle sådanne småindtægter sammen med fortjeneste ved salg af mange kaninunger til 20 penning stykket m. m. blev til, at jeg efter min konfirmation havde 3—400 mark i sparekassebogen, d. v. s. så meget som jeg fik i løn for et år, da jeg nogle år senere kom ud at tjene. Da landbrugskrisen satte ind i 80'erne, kornpriserne faldt ned imod $\frac{1}{3}$ af, hvad de var en halv snes år før, og landbruget måtte til at omlægge driften til større husdyrproduktion, var Ovn omtrent gældfri. Alligevel måtte der spinkes og spares, arbejdes uden fremmed hjælp for at holde balance i økonomien. Ikke så få storbønder i Rinkenæs, som i de gode år havde vænnet sig af med at arbejde med i bedriften, især de, der hjalp mest til ved at holde de mange kromænds økonomi i orden, måtte gå fra stavnen.

Som nabo mod nord på den over 200 ha store Buskmose fik vi midt i 80'erne en millionærsøn fra Westfalen, baron von Uslar. Han havde været i statstjeneste i Afrika, bl. a. vist vand med pilekviesten og var nærmest et fugleskræmsel at se på, høj, mager og grim over al måde. Muligvis havde han nogen teoretisk viden om landbrug, og ved sin ankomst proklamerede han, at nu skulle de gammel-

Som nygifte 1907.

»Drückeberger-Kompagniet«, Rendsborg (siddende Jep Fink, stående fra venstre Nis Nissen, Viby, Hans Hansen og Jens Nissen, Nørborg.

Tre kreditforeningsdirektorer i København efter lykkeligt overståede forhandlinger. (Callo, Buhl og Hans Hansen).

Botaniske studier.

dags bønder i Rinckenæs få at se, hvordan man drev moderne landbrug. Det begyndte med, at man med store hjulpløve sydfra forspændt med 4 hannoverske heste pløjede den svære, tyndmuldede lerjord så dybt, at den bagefter skinnede af gult ler fra undergrunden. Resultatet var i sandhed gennemgribende: Få år efter groede der næsten ikke andet på de således behandlede marker end agersennep, følfod, tidsler, svinemælk og andre lignende rariteter. Det gamle stuehus blev revet ned og erstattet af det alt andet end smukke cementslot med tårne og tinder, som står endnu. I stedet for at blive en læremester i landbrug virkede han i løbet af få år til skræk og advarsel. Den meget velhavende familie (industribaroner) blev åbenbart snart træt af at tilskyde de nødvendige årlige tilskud, så den sørgede for at få ejendommen bortforpagtet, og at von Uslar (ofte kaldet von Usling) faldt op ad trapperne, blev amtsforstander, senere landråd i Åbenrå kreds (amt).

Som skoledreng og i de år, jeg var hjemme derefter, kom jeg ret ofte om aftenen hos præsten, J. N. Jensen. Han var en højst ejendommelig mand, født i et hjemmetysk hjem i Vilstrup ved Haderslev, havde gået på latinskole i Haderslev, studeret i Tyskland, slidt og sultet sig igennem til eksamen, derefter været huslærer hos en tysk godsejerfamilie i østersøprovinserne og derfra på præsteseminariet i Haderslev. Under alt dette blev han besjælet af en

brændende kærlighed til sit danske modersmål og sit hjemland, Nordslesvig. Han var meget optaget af Grundtvig samt andre danske og nordiske åndens stormænd. Han måtte nærmest betegnes som dansk slesviger. Mens han var på præsteseminariet, gik han i al hemmelighed til et møde på Skamlingsbanken og skrev da et lille digt på sønderjysk i bankens fremmedbog (gengivet i jubilæumsværket). Han har flere gange sagt til mig omtrent sådan: Hvor er det underligt, at jeg, der er opvokset i et tysk hjem (min far var en stor slesvig-holstener) og har levet hele min ungdomstid i Tyskland, er blevet så dansk. Uselvisk og godgørende var han som kun meget få. Han drev godgørenheden så vidt, at familien til tider var ved at lide nød, ligesom han næsten altid var i gæld mange steder. En højst ejendommelig blanding af sangvinsk og kolerisk temperament, kunne le hjerteligt med de glade, sørge med de sørgende og blive rasende, når alt for få i sognet gik ind med fynd og klem for, hvad han var optaget af at få gennemført. Ud over hans gerning som præst lå intet ham stærkere på sinde end, hvad der kunne gøres for bevarelsen af det danske modersmål blandt børn og unge. I en årrække udsendte han et lille børneblad af meget blandet indhold: Småstykker med tegninger, vers, delvis på Rinkenæs mål. Alt var skrevet, tegnet og hektograferet i præstegården.

Med både verdslige og kirkelige myndigheder lå

han næsten altid i krig. Da det berygtede sprogreskript kom, og tyskerne i sognet ved et andragende med mange underskrifter søgte at få den sidste lille rest dansk ud af skolen – hvilket også lykkedes for dem – påstod han åbent, at der var mange falske underskrifter under andragendet. Når f. eks. en underskriver hed Hans Christian Hansen, skrev han desuden Hans Hansen og Christian Hansen. Alle vidste, at pastor Jensen fremsatte denne påstand. Når der ikke i den anledning blev rejst tiltale imod ham, tog den danske befolkning dette som et bevis for, at han havde ret. Der var jo grund nok til at tro på de højere myndigheders velvilje overfor andragendet om at få dansk ud af skolen. Kun få har været så virksomme modstandere mod tvangsfortyskningen som pastor Jensen i Rinkenæs. I kampens hede løb han enhver risiko for sig selv og sine nærmeste. Engang, det stod meget hårdt, sagde han til mig: Ja, Hans, jeg kan, hvad dag det skal være, blive afsat som statskirkepræst, men jeg vil kæmpe til det sidste. Det gjorde han også, indtil man en forårmorgen fandt ham død i vejgrøften ved Nalmajbro lidt udenfor Gråsten, hvor døden indhentede ham, da han aftenen før var på hjemvejen fra Gråsten.

Efter sprogreskriptet indsendte mellem 80 og 90 nordslesvigske præster en protestskrivelse, begrundet med, at børnene ikke kunne få det ønskede udbytte af forberedelsen til dansk konfirmation, når

de slet ikke modtog danskundervisning i skolen. I skrivelsen betegnedes sønderjysk folkemål som et blandingsprog. Skønt pastor Jensen var rasende over sprogreskriptet, blev han så opbragt over præsternes krybende henvendelse, at han nægtede at skrive under på den. Det manglede bare, jeg skulle skrive under på, at vort smukke danske mål, det rene danske, er et simpelt og plat blandingsprog, sagde han. Jeg fik dengang lov til at lave en afskrift af skrivelsen, hvoraf en genpart nu er henlagt i landsarkivet i Åbenrå.

Pastor Jensen havde som allerede sagt et stridigt og meget uligevægtigt sind, som voldte ham mange vanskeligheder. Det værste for hans arbejde som sognepræst var vel nok, at han i et anfald af grublerier kunne sætte sig fast i kroen og nyde så megen spiritus, at han måtte hjælpes hjem til præstegården. Man kendte ikke noget til afholdsbevægelse dengang derhjemme, og misbrug af spiritus var meget udbredt, men at selv præsten kunne bære sig sådan ad, det vakte alligevel forargelse i den på mange måder meget konservative befolkning. De skygger, som således ligger over mine mange gode minder om min barndoms og ungdoms præst, ændrer dog ikke noget ved mit helhedssyn på ham: Han var et stort menneske, godgørende som meget få, en idealist med store evner og en aldrig svigtende vilje til at hjælpe sine sognebørn i kristelig henseende, i timely nød og imod prøjsernes tvangsfortyskning. Ved

min konfirmation skrev han i min poesibog: »Hel-
lere vogter ved et led midt i kampens røre end et
skyggeliv i fred kejserligt at føre«; og dertil: »Det,
som bærer igennem freden, er hjemmets pulsslag i
travlheden.« Digteren Valdemar Rørdam stod i
venskabsforhold til pastor Jensen. Efter hans død
skrev V. R. et digt, hvoraf jeg endnu husker denne
strofe: »Mange bærer præstenavn, men denne var
præst, præst betyder hyrde.« I en gammel notits-
bog har jeg fundet nogle blyantsnotater, som jeg har
kradset ned kort efter hans død: »Hvor vi unge fra
sognet mødes i denne tid, lyder det: Præsten er ikke
mere iblandt os -. Hvem tænkte det, da vi sidst
var hos ham? Som når en god ven pludselig er gået
bort. Men han var også ganske særlig børnenes og
ungdommens ven og velynder. Ikke alene holdt han
børnegudstjeneste, men bagefter kom børnene med
hen i præstegården til leg, spil og sang. Hvor lyste
hans øjne af glæde, når han var mellem børn, lege-
de med dem som et barn, når børnene sang sange,
som han havde lært dem – støttet af sin sangglade
kone – eller når de øvede sig på et musikinstrument.
Musik har der været i den gamle præstegård, så
længe pastor Jensen var der. Mange lærte her be-
gyndelsesgrunde i musik, men kun få af os drev det
ret vidt på musikkens område. Vi lærte ialtfald at
glædes ved musik og sang. Vi børn måtte gennem
hans påvirkning komme til at elske det kønne, gode
og sande her i livet, elske hjem og hjemstavn, mo-

dersmål —. Ofte var han den, som ved morsomme fortællinger, mest selvoplevede, kunne give latteren frit løb, selv om han for det meste var alvorens mand. Bramfri færdedes han iblandt os, en stor mand, men nøjsom med hensyn til livsfornødenheder. I den henseende var ikke mange i sognet som han. Hvad han anså for ret og rigtigt, det kæmpede han for indtil fanatisme og satte gentagne gange sin stilling på spil for det. Fandt han andres optræden forkert, lagde han ikke skjul på det —.«

UNGDOMS- OG LÆREÅR

Da jeg efter 9¹/₂ års skolegang i Rinckenæs treklassede skole blev konfirmeret (på dansk) i foråret 1896 og derefter forlod skolen, fremsatte jeg ikke noget ønske om at komme i »Realschule«, hvilket navnlig skyldtes min erhvervede modvilje mod tyskeriet. Jeg gled som næsten en selvfølge ind som yngste medhjælper i den hjemlige bedrift sammen med to ældre brødre. Nu gjaldt det altså om at få lært alt landbrugsarbejde til fuldkommenhed, for far nøjedes ikke med mindre og havde selv udmærket håndelag på alt arbejde samt evne til at lære fra sig. Markarbejde med hestene havde jeg i forvejen prøvet så ofte, at det gik temmelig nemt. Jeg fik også lært at så med hånden af en sæk på venstre arm, idet far et par år i forvejen havde afmærket et mindre stykke jord, som jeg fik lov til at øve mig på efter hans anvisning. Værre blev det, da jeg skulle til at slå med le på række i en meget kraftigt groet, dels af regn nedslået kløvermark til høbjergning. Det voldte ikke så lidt vanskeligheder den første dag at holde leen skarp og få det rigtige sving på den, især efterhånden som man blev godt træt. Jeg hører end-

nu min far, som altid var den bageste i rækken for at kunne se, hvordan det gik, sige: »Venstre næve længere om i enden, ellers skærer den ikke rent ved næbbet« (ejsen skær den it rent ved e næf). Næste morgen, da far kaldte på os i drengeskabet, følte jeg mig som radbrækket og havde svært ved at komme ud af sengen og i tøjet.

Inden såningens begyndelse var der en lille lavning i agermarken, hvor dræningen skulle fornyes. Derved blev jeg fars hjælper for at få vejledning i gravning af en drænggrøft og at nedlægge rørene i den, så det kunne stå for en saglig kritik. Også skovarbejde – både træfældning og nyplantning – var jeg med til i det tidlige forår. Da jeg 19^{1/2} år gammel kom i tjeneste på en gård i Sundeved, var jeg lidt stolt af, at jeg kunne udføre ethvert forefaldende arbejde til min ret kritisk indstillede husbonds tilfredshed. Han sagde en gang: En kan nok se, do æ fra Ovn. Han var vidende om, at far ikke tålte sjuskeri.

Som før antydet levedes livet i Ovn på god, gammeldags patriarkalsk måde; alle måltider indtoges omkring det store køkkenbord – undtagen jule- og nytårsaften og når vi havde gæster. Om aftenen sad vi omkring det opslåede slagbord i dagligstuen (e davle døens) ved arbejde, læsning og snak. I sognet var det for ungdommen en åndløs og fattig tid, når undtages pastor Jensens arbejde blandt børn og unge, hvilket dog kun fik indflydelse på en talmæs-

sigt meget lille del af ungdommen. Iøvrigt blev der kun budt på kortspil, dans og drik og om sommeren keglespil. Af den ældre generation var sørgeligt mange forfaldne til drik og lediggang, så det for mange førte ind i både erhvervsmæssig og menneskelig ruin. Møder kendtes kun som politiske møder forud for valgene.

I forsommeren 1897 skete der noget, som fik en afgørende betydning for min fremtid til den dag i dag. Som tillidsmand for de nationale foreninger blev far opfordret til at indbyde unge fra sognet til nogle dages udflugt til Askov, Kolding og Vejleegnen. Det var vanskeligt at få nogen med, derfor fik min ældre bror, Peter, og jeg lov til at rejse sammen med en god ven, Jes Thaysen, søn af gdr. Hans Thaysen inde i Rinke­næs by. Det var min første rejse over Kongeåen til Gamle Danmark, og det blev for mig en uafbrudt begejstringsrus. Den ligefremme hjertelighed og gæstfrihed, hvormed vi blev modtaget, og i særdeleshed hvad vi så, hørte og oplevede den første dag på Askov og den sidste dag på Vinding højskole, betog mig helt. Vor danskhed var i forvejen bombesikker, men i disse dage blev den for mig noget meget mere livsafgørende. Ved en afskedssammenkomst den sidste aften i Grejsdalen steg min begejstring så højt, at jeg 17-års knægt holdt min første tale. Jeg blev helt svimmel, da forsamlingen klappede efter den lille, sikkert ube-

hjælpsomme tale, antagelig mest for min ungdommelige begejstrings skyld.

Da vi kom hjem fra denne rejse, var mit inderligste ønske at komme på højskole, og far gav straks sit samtykke. Far havde det i det hele taget ikke med direkte påvirkning af os børn, hverken med hensyn til valg af erhverv, læreplads eller skole, men fremsatte vi ønske om at komme ud i tjenende stilling eller på en bestemt skole, så fik vi vort ønske opfyldt. Det endte med, at min bror Peter og Jes Thaysen – de to følgesvende fra sommerens rejse – tog sammen med mig på Vinding højskole den følgende vinter. Denne vinter på højskole står stadig i min erindring som den mest lykkelige og sorgløse tid i de unge år. Jeg kastede mig fuldt og helt ind i arbejdet og livet, som det levedes i en stor familie med kammerater, forstanderpar, lærere og kort sagt alle under skolens tag. Da jeg gik ud af den tyske skole, kunne jeg skrive nogenlunde fejlfrit »skoletysk«, men havde ikke modtaget undervisning i dansk ud over lidt de første to år og selv da kun en smule læsning og nogle timer religion på dansk. Min ret omfattende læsning i Sprogforeningens bogsamling hjemme i Ovn havde imidlertid efterhånden i ikke ringe grad erstattet den direkte undervisning. Så underligt det kan lyde, stod vi 14 elever fra Sønderjylland, hvoraf kun få havde været på efterskole eller ad anden vej fået undervisning i dansk, ikke tilbage for eleverne fra det gamle

land. En lille morsomhed må noteres: Da forstander Martin Nielsen i en af de første dansktimer fortalte om de forskellige slags ord, spurgte han, om nogen af os kendte navnene på de forskellige ordklasser? Jeg var den eneste, der meldte mig, og så kørte jeg op med: Substantiv, artikel, adjektiv, verbum, pronomen o. s. v. Inden jeg kom til enden, stoppede han mig og sagde: Ja, de latinske navne kan jeg ikke engang huske. Her var det heldigvis kun dansk, vi skulle lære, men ikke som hjemme med terperi. Jeg brugte meget at gå til lærer Albert Thomsen på hans værelse, når jeg ville spørge om noget. Efter juleferien hjalp jeg ham ofte med at gennemlæse de andre elevers stile, og det lærte jeg meget ved. Den svenske gymnastik, som øvedes en time hver dag, var for mig noget helt nyt og dejligt. I Rinkenæs skole havde vi nok om sommeren »Turnen« på legepladsen, men det var nærmest begyndelsesgrunde i tysk rekrutuddannelse.

Hidtil havde jeg meget lidt kendskab til danmarkshistorien. I børneskolen blev der ikke ofret mange timer om året på anden historie end om das grosse Vaterland. Jeg havde vel nok læst A. D. Jørgensens 40 fortællinger fra danmarkshistorien, men det var dog særlig Ingemann, Carit Etlar, skolelærerlitteraturen m. m., som jeg spejdede efter, når den nye bogpakke kom ind under jul. På højskolen blev jeg indfanget af Ibsens og Hostrups dramatiske værker og gennem en foredragsrække af

forstanderen også af Adam Homo, dette i så høj grad, at jeg endnu kan recitere ikke så lidt af den. Danmarkshistorien var naturligvis et af de største fag.

I grunden var jeg på det tidspunkt ikke utilbøjelig til at fortsætte ad læsevejen, men jeg kunne mindre end nogen sinde tænke mig at studere i Tyskland, og på den anden side stod det fast, at jeg måtte leve mit liv i Sønderjylland, hvor der var så hårdt brug for hver eneste dansk mand og kvinde. Det var jo netop i de år, da følgerne af de mange års store udvandring viste sig som mangel på ungdom til at overtage landejendommene, og da tyskerne satte mere og mere ind på at fratage os jorden. Dette forhold og den ildhu for nationalitetskampen, som brændte i mig og yderligere styrkedes i de følgende år under Køllerpolitikens svøbe, gjorde det næsten til en selvfølge, at jeg blev ved landbruget.

Hjemvendt fra højskolen længtes jeg ikke så lidt tilbage til højskolelivet. Nu kom den tid, da jeg kunne komme med til offentlige (politiske) møder. De havde stærk tiltrækningskraft på vågen dansk ungdom. En lille tildragelse ved et valgmøde med Gustav Johannsen som taler huskedes længe hjemme i Rinkenæs. En flok af de mest fremtrædende hjemmetyskere var samlet i krostuen, da mødet skulle begynde oppe i salen. Noget senere, da de havde drukket sig lidt ekstra heltemod til, kom de

op til mødet, og da Gustav Johannsen havde sluttet sin valgtale, fik de en af de mest pågående, men ingeniørlunde mest begavede storbønder – hvis gård lå højt på en bakke – til at optræde som opponenter på tysk, skønt han nok havde lettere ved at udtrykke sig på dansk. Da han havde vrøvlet en lille tale af sig, fik Gustav Johannsen ordet for at imødegå ham. Det gjorde han mesterligt på den måde, at han talte om Holbergs Jeppe på Bjerget i baronens seng. Forsamlingen var efterhånden, som det blev mere og mere klart, at det var hjemmetyskeren, han karikerede, ved at sprænges af latter. Opponenten blev, så længe han levede, meget ofte kaldt Jeppe på Bjerget. Jeg var dengang imponeret af både redaktør Jessens evne til at svinge den skarpe, bidende klinge og Gustav Johannsens joviale satire, men syntes i reglen, at den sidste var mest tiltalende og virkningsfuld.

I foråret 1900 kom jeg i tjeneste hos gdr. Hans Petersen i Stenderup, Sundeved, og blev der til efteråret 1901. Sikken forskel på Rinkenæs og Sundeved, kun så få kilometer derfra. I Sundeved var der i alle måder – folkeligt, nationalt, kristeligt og landøkonomisk – liv og røre i sammenligning med dødvandet hjemme i Rinkenæs. Jeg erfarede, at jeg ved en lejlighed var blevet kaldt »ham omme fra de kalkunske (storsnude) rinkenæsser. Omme hos os dominerede de hjemmetyske og de fra Angel indvandrede, junkeragtige storbønder. Her i Sundeved

derimod gik det hele så jævnt og ligetil, så ægte dansk. Dette skyldtes sikkert i hovedsagen, at der herfra i en menneskealder eller længere hvert år havde været en flok unge på efter-, høj- eller landbrugsskole i Danmark. Om vinteren var jeg sammen med andre unge fra Stenderup og Nybøl (et par svingende læs) en aften ugentlig med til folkedanse i den lille forsamlingsal ved Nørremølle, hvor Jesper Overgaard (senere Ladelund landbrugsskole) var en fortræffelig leder i ungdomsarbejdet. Næste sommer fik vi oprettet en ungdomsforening »Frisk Mod« i Nybøl sogn. Den begyndte om sommeren med fodboldspil og til efteråret med gymnastik. Min husbond tog som mange andre bønder i Sundeved sine unge medhjælpere med til eftermiddagsmøder i Den sundevedske Landboforening. Blandt de dengang eksisterende 8 danske landboforeninger i Nordslesvig var det med C. P. Wolff fra Gammelgab som formand og en række af Sundeveds dygtigste bønder i bestyrelsen ubestridt den bedst virkende landboforening i vor landsdel. Den havde uden at bruge forlystelser som trækplaster en efter den tids forhold ualmindelig stor tilslutning til alt, hvad der kaldte på samarbejde. Her fik jeg mit første indtryk af landbrugsfagligt oplysningsarbejde. De 1½ år i Sundeved gav mig mange venner for livet, ligesom jeg senere fandt min trofaste livsledsagerinde i den nu så udbredte bondefamilie Ludvigsen fra Sundeved.

Sommeren 1901 nærrede jeg ønske om at komme på Askov højskole – et ønske, der havde ligget i kim siden det minderige besøg 1897. Men efter hvad jeg nu havde oplevet og hørt i Sundeved, forekom det mig helt nødvendigt at få et kursus på en landbrugsskole, og da vi var 6 søskende hjemme i Ovn, syntes jeg ikke, jeg kunne komme til far om penge til begge dele, når jeg allerede havde været en vinter på højskole. Så bad jeg da om at komme på Tune landbrugsskole og fik straks tilladelsen. Mens jeg var i Sundeved, gav far mig nu og da lidt lompenge, ligesom jeg fik tøj hjemmefra, så jeg kunne sætte den samlede – ret beskødne – løn ind på sparekassebogen. Den måtte jeg heller ikke hæve af til skoleopholdet.

Så rejste jeg da til november 1901 sammen med min bror Christian til Tune landbrugsskole. Lad mig her indskyde lidt mere om forskellen mellem Rinkeæs og Sundeved. Da Peter og jeg kom på højskole 1897, havde mig bekendt kun en eneste fra sognet været på en dansk højskole, og endnu i 1901 havde ikke en eneste været på en dansk landbrugsskole. Om nogen havde været på en tysk landbrugsskole, tør jeg ikke sige med sikkerhed, men jeg tror det ikke. Derimod havde ikke så få i de unge år været i Angel for at lære fremskridtslandbrug. Flere fik en kone med hjem og kom derigennem under fortsat tysk påvirkning fra Angel. Enkelte mistede dansk bondepræg og svigtede i national henseende.

Heldigvis var den tid, da det var »god latin« på egnen, at fremskridt i landbruget skulle hentes sydfra, ebbet ud op imod århundredskiftet, men strømmen mod nord til danske ungdomsskoler var her kun lige i sin begyndelse. I modsætning hertil havde i Sundeved mange af de unge og heller ikke så helt få af den ældre generation været på danske ungdomsskoler, på rejser og i pladser i Danmark. Denne forskel betød ikke så lidt for udviklingen i national og landøkonomisk henseende i henholdsvis Rinkenæs og Sundeved i tiden fra 1864 til 1914.

Selv om landbrugsskole ikke er det samme som højskole, så var Tune landbrugsskole under Brink Lassens ledelse og med Chr. Chrestensen og Otto Chrestensen som faste lærere i bedste forstand et barn af højskolen. Ånden var den samme, en lykkelig og sorgløs vinter som 4 år tidligere i Vinding, men naturligvis også i langt højere grad systematisk arbejde med fagene. Vi var, så vidt jeg nu husker, 21 elever her fra Sønderjylland. Sent på vinteren blev der et valg hjemme i Sønderjylland. I den anledning holdt vi et gruppemøde og besluttede, at de to, der havde stemmeret, skulle rejse hjem natten før for at afgive deres stemme og alle i fællesskab dække omkostningerne ved rejsen. Flere kammerater fra kongeriget og lærerne kom siden med deres bidrag til puljen. Det stod klart for alle, at ikke en eneste dansk stemme måtte gå tabt.

Efter nytår drøftede bror Christian og jeg gang

på gang, hvad vi skulle tages os for til foråret. Begge havde vi lyst til at fortsætte til august, 9 måneders kursus, men hvad ville far sige? Da vi antydede det i et brev hjem, overraskedes vi med en omgående bevilling. Godt var det, at det gik, som det gik, (som Terje Vigen siger), for de sidste måneder af et sådant kursus med det lille hold og den inderligere tilknytning til praksis var og er prikken over i'et. Jeg kunne dengang ikke forstå og forstår i dag endnu mindre, at så lille en brøkdel af vinter-eleverne på vore landbrugsskoler tager fortsættelsen med.

Flere af vore kammerater på sommerskolen var på forhånd klar over, at de bagefter ville på landbohøjskolen og om muligt tage eksamen som landbrugskandidat. Min bror var godt 3 år ældre end jeg og forlovet, så selv om han heller ikke var uden lyst til at fortsætte, var det kun rimeligt, at han rejste hjem til august for, når lejlighed bød sig, at komme i lag med en landejendom. Men han rådede mig til at gå videre, hvilket forøvrigt også forstanderen og nogle af kammeraterne gjorde. Jeg overvejede længe og grundigt. Kunne det overhovedet forsvares endnu i årevis at *bruge* og ikke *tjene* penge? Og hvad så bagefter? Hidtil var der gjort et par tilløb til at skaffe lønnende beskæftigelse i Sønderjylland til en landbrugskandidat ved landøkonomisk oplysningsarbejde, men uden strålende resultater, hvilket Køllerpolitikken dog særlig var skyld

i. Jeg kunne ikke rigtig tro på, at sådant arbejde nede hos os, hvor der absolut ikke (som i Danmark) kunne ventes støtte eller blot velvilje fra de tyske myndigheder, men derimod nok det modsatte, havde mulighed for at få fornøden fremgang. Og skulle jeg som min bror sigte efter at få en ejendom, var det så forsvarligt fortsat ikke at tjene penge og lægge lidt til side til supplerende af mit indestående i sparekassen og den ret beskedne arvepart, som jeg turde regne med at få hjemmefra som startkapital? Far var en så udpræget praktisk slider, at han sandsynligvis ikke regnede meget med værdien af yderligere teoretisk uddannelse for en vordende praktiker.

Hvor lykkelig jeg end havde været på højskolen og nu på landbrugsskolen, så var viljen til at vende tilbage til Sønderjylland og øve min livsgerning der urokkelig. Men lysten til at fortsætte var der, og jeg tænkte som så: Når jeg alligevel kun kan komme til at begynde med en forholdsvis lille startkapital, mon det så ikke skulle være lige så meget værd for min fremtid at gennemgå studiet på landbohøjskolen som uden det at have et par tusind mark mere at begynde med? Inden jeg var til ende med mine mange overvejelser, havde bror Christian skrevet hjem om sagen; og atter gik det uden vanskeligheder med at få tilladelsen hjemmefra og betaling af, hvad det ville koste. Nu tør jeg også nok sige, at jeg i de 20 måneder ikke brugte ret meget ud

over det strengt nødvendige, ialt ca. 90 kroner om måneden. Tøj fik jeg jo hjemmefra af hjemmevævet stof, som holdt godt til slid på skolebænken.

Når vi i 1902 valgte at komme på Tune landbrugsskole, var det i første linie, fordi så mange af vore venner i Sundeved havde været elever der, men vel også nok fordi det ville medføre, at vi nogle gange ville komme på en lille udflugt til kongens København, bl. a. til møder i de sønderjyske foreninger. Vi delte værelse og 2 dobbeltsenge med to kammerater fra Sundeved (Johan Clausen, senere ejer af en større gård i Brøstrup ved Rødding, og Hans Moos, senere ejer af den ene af de to gårde i Undelev). Christian og jeg arbejdede sammen og gik så meget sammen, at de på skolen erklærede os for uadskillige. Det er ialtfald rigtigt, at vi havde det meget godt sammen på skolen og al vor tid bag efter, indtil min broders alt for tidlige og bratte død på Tinggård i Stubbæk 1926.

Før jeg selv kom på landbrugsskolen, kendte jeg næppe noget til, at der bestod en landbohøjskole til mere videnskabelig uddannelse i landbrug; men fra 1. september 1902 var jeg altså selv med i den store flok på flere hundrede landbrugere, havebrugere, forstmænd og veterinærer, som skulle tilbringe år af deres ungdomstid her for at forberede sig til de forskellige eksaminer. Livet og arbejdet her var vidt forskelligt fra det på landbrugsskolen. Først måtte man finde ud af, hvilke forelæsninger, (her kaldtes

det betegnende nok ikke foredrag), øvelser i laboratorier og tegnestuer m. m., der hørte med til ens studium, samt i hvilke bygninger og auditorier, det gik for sig, (her kaldtes det ikke foredragssale og skolestuer), og så bare give møde og forsvinde igen, så snart professoren bukkede og forsvandt. På højskolen gjaldt det oplivelse og oplysning, på landbrugsskolen oplysning og oplivelse, men her bare oplysning! oplysning! oplysning! Her skulle bare fyldes på eller stopfodres med de forskellige fag, som krævedes, for at kamelen kunne have mulighed for at slippe igennem nåleøjet ved de to eksaminer med et års mellemrum i 20 forskellige fag.

Ved min brors kærestes hjælp fik jeg værelse på Nørrebro, lige ud til søerne, hos en gymnasielærer, altså ret langt fra skolen. De allerfleste kammerater – også mine venner fra landbrugsskolen – boede så nær som muligt ved skolen. På en måde var det en fordel, fordi de nemt kunne smutte hjem i deres kvarter, når der var en mellemtime. I det lange løb var jeg imidlertid glad for at bo så meget længere fra skolen, dels fordi det tvang mig til den daglige gåtur i frisk luft, som det ellers godt kunne have knebet med at afse tid til, og så var jeg langt mindre udsat for at spille tid ved besøg af kammerater. I modsætning til mange andre, som helst ville arbejde sammen med een eller flere kammerater, ville jeg helst arbejde helt for mig selv. Den eneste, som jævnlig forstyrrede mig, var min madmor, »ellers

slider De Dem helt istrykker, lille Hansen,« sagde hun.

Jeg rejste ind til landbohøjskolen med stor lyst til at udvide mine på landbrugsskolen erhvervede kundskaber om landbruget og med store forventninger. Til at begynde med var forandringen så overvældende og begyndelsesgrundene i grundvidenskaberne – kemi, fysik, geologi, zoologi, anatomi m. m. – serveret som forelæsninger – så lidt oplivende, at begejstringen til tider skrumpede slemt ind; men efter nogen tids »tilvænning« til form og forhold og spøgelse der forude, eksamen, som kraftig drivfjeder, blev det snart til et mere eller mindre lystbetonet systematisk slid. Professor Odin (kemiprofessoren) havde i den allerførste time fortalt os, at ingen studerende i Danmark havde et så stort pensum at arbejde igennem på så kort tid som da landbrugsstuderende på landbohøjskolen, så hvis vi ville sikre os et godt resultat, skulle vi tage fat straks for fuld kraft og aldrig sløje af. Vi begyndte som det hidtil største hold, men ikke meget over halvdelen kom igennem nåleøjet på normal tid.

En af de meget få gange, jeg kom for sent på skolen, var den allerførste morgen, (jeg havde rejst natten igennem). Da jeg listede mig ind i auditoriet, var professor Odins nævnte advarsel de første ord, jeg hørte på skolen. Skete det en gang imellem, at jeg en dag ikke havde fået nok udrettet, lød disse ord af Drachmann: »Det arbejde, du har taget dig

på, min ven, det gør du færdigt, hvis du vil kaldes en ærlig svend«, i mine øren. Jeg fortrød ikke noget øjeblik og har heller aldrig fortrudt det siden, at jeg tog ind på landbohøjskolen.

Der blev ikke megen tid til at dyrke kammeratskab; men jeg deltog i de møder, som Studenterforeningens og Studentersamfundets sønderjyske foreninger (Hejmdal og Vidar) indbød til, og vi var en flok unge sønderjyder på midlertidigt ophold i København (deriblandt amtmand Thomsen, redaktør Niels Hansen og direktør Callø), som om vinteren mødtes regelmæssigt for at drøfte aktuelle sønderjyske spørgsmål. Jeg fik da også set de vigtigste museer flere gange og var nu og da i de store teatre (på de billigste pladser). Om det i form af eksamensbevis dokumenterede resultat af studiet kun så meget: Jeg syntes dengang og synes endnu, at jeg fik rigeligt i forhold til mange andre, som jeg anså for mindst at være mine ligemænd, hvad viden angår. I eksamenshold var jeg altid sammen med min gode ven, Lars Frederiksen – senere professor ved landbohøjskolen. Vi fulgtes ad også således, at snart var han 1 point eller 2 foran mig, snart det modsatte. Tilsidst blev jeg lige under grænsen for udmærkelse og han over den, hvilket jeg var glad for på hans vegne, og for mig betød det efter mit skøn ikke noget, når jeg ville have min fremtid i Sønderjylland. Vi havde »snydt« lidt ved i smug at gennemse hinandens rapporter i laboratoriet, og

Lars var, så længe han levede, overbevist om, at min for lave karakter for analysen måtte bero på en fejltagelse. Når mit eksamensresultat blev så fint, beroede det i høj grad på, at hvor nervøs jeg end kunne være, før jeg kom hen til »det grønne bord«, så var al nervøsitet som blæst bort, så snart professoren havde åbenbaret, hvad jeg skulle eksamineres i, og så var det, som om svarene dukkede op af underbevidstheden og så godt som altid de rigtige svar – jeg havde, hvad man kan kalde eksamens-tække.

Hvad nu? Ja, i de sidste måneder før eksamen var der ikke mange andre tanker i hovedet, end hvad der angik at komme bedst muligt gennem »nåleøjet«. Ved eksamen i planteavl var statskonsulent Frederik Hansen fra Askov censor. Derved kom jeg til at tænke på, om det ikke kunne være hensigtsmæssigt at stifte nærmere bekendtskab med statens forsøgsvæsen. Jeg opsøgte Fr. Hansen på hans hotel en morgenstund og forebragte ham mit ønske. Svaret var: Vi har antaget den medhjælp, vi skal have i sommer, men muligvis kan vi bruge een mere lidt senere, ifald du ikke er optaget inden den tid. Altså tvivlsomt, men det gjorde mig ikke mindre opsat på at komme der – og så oven i købet i Askov, hvor jeg 7 år før havde så store oplevelser, da jeg første gang overskred Kongeåen. Mens jeg ventede på besked fra Askov, fik jeg andet at bestille. Min bror Christian overtog samme forår Tinggård i Stubbæk.

Gården var så forsømt, at jeg på det tidspunkt aldrig havde set noget så galt. Der blev ikke tid til hvileferie ovenpå eksamenstravlheden. Her var jo også noget fra eksamensarbejde så forskelligt, at det godt kunne kaldes en ferie. Køre gødning, pløje roejord, der var så sammengroet af senegræs, følfod, tidsler, svinemælk, som jeg kun havde set det før hos von Uslar på Buskmose, og efter såtiden i gang med at grave og mure en ajlebeholder, det var »passende håndfast arbejde til en aldeles nybagt landbrugskandidat«. Snart lå april og maj bag os, og så kom der brev fra Askov, at nu måtte jeg komme derned som ekstramedhjælp i nogle måneder.

Mit ønske om et længere ophold i Askov gik således i opfyldelse. Og det blev så vist ingen skuffelse. At arbejde i praksis med de mange planteavl-forsøg, som her var i gang, var et godt tillæg til det tilbagelagte teoretiske studium. Hos Frederik Hansen levede vi i pagt med højskoleånden, spiste sammen ved eet bord, kom ofte om aftenen ind i stuerne eller samledes i haven, sluttede med aftensang, søgte til valgmenighedskirken om søndagen. Oven i købet var Lars Frederiksen og flere venner fra København på højskolelærerkursus i Askov, ligesom der på selve højskolen var flere kendinge fra Sundeved.

De ca. 3 måneder, mit Askov-ophold varede, svandt som dug for solen. Hen imod slutningen så jeg en annonce, hvori søgtes en landbrugskandidat til at undervise i landbrug på Givø højskole. Det

kunne jeg egentlig godt have lyst til at prøve, og jeg tænkte, at det også kunne betyde noget frem i tiden at have lidt øvelse i at undervise, navnlig i at holde foredrag. Jeg skrev til forstander Jacobsen i Give og fik pladsen. Nu begyndte landbrugskandidaten også at tjene penge: 10 kroner om måneden i Askov og 50 kroner i Give, det var der da fremgang i. Sommerens sidste måneder var jeg hjemme i Ovn.

De 5 måneder i Give var jeg mere end tilfreds med. Der var kun en lille flok elever, knap 20. For skolens økonomi var det alt for lidt, men for en ung lærer (24 år), begynder i faget, var det meget godt. Undervisningen faldt mig langt fra så vanskelig, som jeg havde ventet, og mit forhold til eleverne blev hurtigt helt kammeratligt. Flere af dem var lige så gamle som jeg. Hver dag tog jeg del i deres gymnastik, drev det endog til at slå luftsaltomortaler. Forstander Jacobsen var elskelig imod mig, og jeg kom efterhånden med flere af eleverne fra omegnen på besøg i deres hjem. Egnens befolkning var meget gæstfri. Jeg betragtede de 5 måneder i Give ligesom de 3 måneder i Askov som en praktisk læretid og har senere, da mit liv tog en helt anden retning, end jeg dengang regnede med, været glad for, at jeg kom de to steder efter min studietid på landbohøjskolen.

Efter opholdet i Give var det egentlig min hensigt at »gå på valsen«, d. v. s. at rejse med cyklen som befordringsmiddel i ind- og udland, arbejde

her og der for at få dækket omkostningerne og således udvide min horisont på forskellig måde. Men det kom helt anderledes. Ikke ret længe før skolens slutning modtog jeg brev fra gård- og mejeriejer Jørgen Zachariassen i Dybbøl, hvori han meddelte, at hans stedsøn, Nikolai Christensen, sammen med hvem han havde overtaget den 214 ha store Grøngård ved Jejsing (landeværns køb), for en tid siden havde måttet indlægges på Vejlefjords sanatorium. Han vidste fra min tidligere husbond i Stenderup (Hans Petersen), at jeg ikke havde påtaget mig noget arbejde fra 1. april, og opfordrede mig meget kraftigt til snarest muligt at komme til Grøngård som bestyrer. Nogen stor lyst havde jeg ikke til dette hverv. Jeg havde jo andre planer. Desuden havde jeg aldrig været på en stor gård og nærede heller ikke ønske om at komme til storlandbruget, foruden at de naturlige forhold ved vestkysten og dermed driftsforholdene var så forskellige fra, hvad jeg var indlevet i. Mit svar var altså et afslag eller rettere et ønske om at blive fri for det i tillid tilbudte hverv. Aldeles omgående modtog jeg et svar, som var meget karakteristisk for den meget dygtige og beslutsomme Zachariassen. Brevet var ganske kort, og indholdet kan kort udtrykkes således: Sludder og vrøvl, du er altså ikke forpligtet til noget andet, så regner jeg ganske bestemt med, at du kommer og hjælper os. Videre meddelte han, hvilket tog han ville komme med til Rinkenæs st., så vi kunne

følges ad derud. Det kan man vel nok kalde at blive taget med storm, og jeg måtte desuden opfatte det som lidt af en tillidserklæring fra min tidligere husbond.

Resultatet blev, at jeg efter en få timers visit hjemme i Ovn rejste med Zachariasen til Grøngård. Det var langtfra nogen let opgave, og jeg tør heller ikke påstå, at jeg løste den til fuldkommenhed, men både Zachariassen og N. Christensen blev ialtfald mine venner for livstid. Arbejdet var naturligvis langt tilbage, da der i flere måneder ikke havde været nogen mandlig leder på gården. Samme dag som jeg kom der 4 galiziske polakker, som skulle være grundstammen i vor arbejdskraft ved siden af en fodermester og karle til at følge hestene. Her måtte snart vises fasthed indtil hårdhed, snart fares med lempe og venlighed og ros på passende steder. Med en ældre dansk nabo (Lorens Hansen på Bimpel) som god rådgiver, når jeg følte mig usikker i de særlige vesteregnsspørgsmål, gik det alligevel bedre, end jeg til at begynde med turde regne med, og når Zachariassen nu og da kom for at se på sagerne, syntes han altid at være tilfreds med, som det gik.

Hen imod høst kom Nikolai Christensen hjem, og så regnede jeg med at forsvinde fra skuepladsen, men da N. Chr. og ikke mindre hans kone (Margrete f. Bonefeld), som naturligvis nok var bange for, at hendes mand skulle overanstrenges sig og få

tilbagefald, ønskede, jeg skulle blive hos dem til 1. novbr., og jeg befandt mig særdeles vel i familien og blandt egnens folk, blev det sådan. Det indblik, jeg her fik i vesteregns landbrugsforhold, kom mig til gode i min senere virksomhed.

Da forstander Jacobsen, Give, engang i forsommeren opfordrede mig til at fortsætte lærergerningen hos ham den følgende vinter, endte det med, at jeg sagde ja til endnu en vinters dejligt arbejde med dansk ungdom. Men det skulle ikke være sådan. Hen i oktober måtte han meddele mig, at der var indmeldt for få elever til vinterskolen. Han måtte holde op som skolemand og blev politiker. Således kom jeg til at stå »ledig på torvet« til november. Heldigvis havde jeg mit barndomshjem, hvor jeg altid var velkommen på ubestemt tid. Ved den tid havde far fået en meddelelse om, at der efter nytår ville blive holdt et 14 dages kursus i oplæsning i Århus højskolehjem for sønderjyder – det første i sin art. Formålet var at hjælpe deltagerne til at kunne yde deres bidrag til det folkelige arbejde, som var i fremvækst rundt i landsdelen, i særdeleshed, hvor der var bygget forsamlingshuse, hist og her også i andre lokaler og i private hjem. En ældre søster og jeg blev indmeldt som deltagere. Det blev en ret anelig flok fra alle egne af landsdelen og i højst forskellig alder. Med Helge Hostrup og Vilhelm Malling som dygtige og fornøjelige ledere havde vi 14 festlige dage i Århus.

I SØNDERJYSK LANDBRUGS

TJENESTE

Før jeg forlod Århus efter dette kursus, blev jeg af min gamle højskoleforstander, Martin Nielsen, indbudt til på hjemvejen at komme til Vinding og derfra tage med ham rundt til en række aftenmøder på Vejleegnen, hvor han skulle holde folkeligt og jeg landøkonomisk foredrag. Det efterkom jeg med glæde og fik sammen dermed nogle dages ophold på min gamle skole. Senere samme vinter var jeg engageret som lærer ved flere to ugers landbrugskursus i samme egns landboforening. På hjemvejen herfra var jeg til et møde i Haderslev, indbudt af de kort forinden valgte planteavlsudvalg for Haderslev Amts Landboforening og Den nordslesvigske Landboforening. Udvalgene ønskede på deres foreningers vegne, at jeg den følgende sommer skulle lave markforsøg indenfor de to foreningers område (Haderslev amt). Jeg tog imod deres tilbud, og tidligt i foråret gik jeg i gang med at anlægge forsøg hos de medlemmer, som ønskede det.

Omtrent samtidig med mødet i Haderslev blev jeg af Den sundevedske Landboforening opfordret til som stedfortræder for en foredragsholder, der

havde fået forfald, med meget kort varsel at holde et foredrag om lucernedyrkning ved et møde på foreningens faste mødested i Nybøl kro. Af mange grunde var jeg ikke så lidt nervøs i den anledning. Det var mit første egentlige foredrag hjemme i Sønderjylland, oven i købet i Sundeved, hvor jeg kendte mange af mødedeltagerne. Den meget korte tid til forberedelse samt endelig og ikke mindst, at det var under C. P. Wolffs ledelse, gjorde det til en slags generalprøve. Jeg var fortrolig med, at foreningens meget dygtige formand, C. P. Wolff fra Gammelgab, var meget skeptisk indstillet overfor unge landbrugskandidater, som han kunne komme i tanker om at behandle ret overlegent. Så meget mere glædelig overrasket blev jeg og mange andre i den meget store forsamling, da Wolff indledede en klapsalve efter foredraget. Da mødet skulle fortsættes efter en pause, meddelte formanden, at han havde fået bestyrelsens tilslutning til, at foreningen ville besørge frø til de medlemmer, som måtte ønske at lave et lille forsøg med lucernedyrkning. Endvidere foreslog han at opfordre mig til at besigtige forsøgene et par gange om sommeren og aflægge beretning derom på et møde næste efterår. Til min store overraskelse meldte sig mellem 80 og 90, d.v.s. ca. $\frac{1}{3}$ af foreningens medlemmer, til denne forsøgs-
vise lucernedyrkning. Med forsøgsarbejdet i Haderslev amt og lucerneforsøgene i Sundeved var min tid så temmelig optaget hele sommeren. Det blev en

meget interessant sommer for mig, idet jeg kom i personlig forbindelse med mange af landsdelens dygtigste bønder og fik et praktisk kursus i Sønderjyllands geografi og geologi. Som året før blev der heller ikke i sommeren 1906 tid til at »vagabondere«.

For den følgende vinter havde jeg ingen særlige planer; men tidlig i efteråret opfordrede ejerne af det gamle forsamlingshus i Sottrup (så vidt jeg husker: gårdejerne Johan Andresen, Ullerup, Jørgen Bonefald, Sottrup, og Hans Chr. Andresen, Snogbæk) mig til at holde sammenhængende foredrag om fodring ved 10 aftenmøder i forsamlingshuset næste vinter. Ved et møde i Bevtoft forsamlingshus, hvor jeg også med kort varsel optrådte som stedfortræder for en foredragsholder, der havde meldt forfald, blev det samme aften aftalt, at jeg skulle komme 6 aftener i vinterens løb og holde sammenhængende foredrag. Da vi havde begyndt med møderne i Sundved og Bevtoft, strømmede det ind med henvendelser om foredragsrækker fra så mange af de i brug værende forsamlingshuse, at jeg inden jul var så temmelig optaget med foredrag hele vinteren, ialtfald måtte jeg nedsætte antallet hvert nyt sted til det halve. Efterhånden blev der også ønsket foredrag ved dagmøder i alle de bestående danske landboforeninger (8). Man ønskede åbenbart at se den nye kandidat (N. Christensen, Grøngård, kaldte mig for spøg »kan-et-a-et«).

Når jeg mindes min skepsis 5 år tidligere på landbrugsskolen m. h. t. mulighederne for at få noget særligt arbejde i Sønderjylland, hvis jeg tog landbrugseksamen på landbohøjskolen, forekom det mig at være lidt af et eventyr, som arbejdet nu i løbet af kort tid så at sige væltede ind over mig. Forklaringen er naturligvis i hovedsagen den, at tiden nu var fuldmoden til et landøkonomisk oplysningsarbejde. Mange landejendomme var i den sidste halve snes år, da der begyndte at være en noget mere talrig ungdom på landet efter den af udvandring og udvisning forårsagede ungdomsfattige tid, overtaget af unge mænd, som havde været på danske ungdomsskoler, dels også havde været i pladser nord for Kongeåen. Hertil kom i de samme egne forsamlingshusene, som ønskedes brugt mest muligt. Også landboforeningerne vågnede op til dåd efter Køller-tidens dvaletilstand. Omkring forsamlingshusene begyndte man ved siden af politiske, folkelige og kristelige møder samt sport også at interessere sig for landøkonomisk oplysningsarbejde. De allerfleste steder var det forresten ikke rene landbomøder, jeg kom til i forsamlingshusene, men med enten oplæsning af et eller andet foredrag efter kaffebordet foruden en drøftelse af foredragsemnet. Damerne var også med, og de fleste var virkelig (ved siden af håndarbejdet) interesserede og opmærksomme tilhørere til landbrugsforedraget, hvad jeg ofte undredes over og beundrede dem for. Der var næsten alle

steder større tilslutning end på forhånd ventet, nogle steder stopfuldt hus og delvis unge deltagere ret langt borte fra. Der var ikke tale om dans som trækplaster.

Den mildest talt store optagethed, som jeg således næsten dumpede ind i, uden at der stod nogen organisation bag ved det hele, skulle snart vise sig at blive en kronisk tilstand. I pinsen 1906 blev jeg forlovet. Mod slutningen af den travle vinter 1906-07 havde jeg lovet at fortsætte forsøgsarbejdet i Haderslev amt den følgende sommer, dog med det forbehold, at hvis jeg købte eller forpagtede en landejendom, måtte vi finde en anden til at afløse mig, eventuelt under min ledelse.

Efterhånden som det blev bekendt, at jeg så på ejendomme med overtagelse for øje, begyndte nogle af de mænd i Sundeved, der var mest ivrige for at få det påbegyndte arbejde fortsat og udvidet, at røre på sig. Fælleslandboforeningen for Nordslesvig var ved Køllertidens begyndelse blevet helt lammet, idet flere foreninger stempledtes som politiske. Formelt bestod den, men dens eneste arbejde, med C. P. Wolff som formand og uden møder af nogen art, var at holde det få år forud startede landbrugsblad, Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeri-Tidende, oven vande ved at skaffe den dertil nødvendige økonomiske støtte. Gdr. Nikolaj Ludvigsen fra Stenderup foranledigede sammen med flere andre, at fælleslandboforeningens bestyrelse, som bestod af de lo-

kale landboforeningers formænd, sammenkaldtes til forhandling. Blandt de mødte var der enighed om, at man overalt ønskede det under helt frie former påbegyndte og nu allerede ret omfattende konsulentarbejde organiseret således, at en fortsættelse blev sikret. Det nævnte møde holdtes 13. 3. 1907. Kort tid derefter modtog jeg indbydelse til et møde, hvor man tilbød mig en stilling som konsulent for fælleslandboforeningen fra 1. juli. Jeg gik straks ind på at fortsætte det påbegyndte arbejde for et vederlag på 2500 mark årlig, fri rejse på jernbane 3. klasse, 3 penning pr. cyklekilometer, en beskeden betaling for foredrag i foreningerne, hvad der måtte blive ud over 20 årlig, og frihed til at holde så mange foredrag i forsamlingshuse og andre steder, som jeg kunne overkomme.

Egentlig syntes jeg, at jeg havde travlt det sidste år før min ansættelse, men i de følgende blev det naturligvis meget værre – eller rettere meget bedre, for jo større travlheden var, desto mere tilfreds var jeg, når da ikke mit til tider lidt vaklende helbred voldte vanskeligheder. Nu jeg er over støvets år, må jeg undres over, at jeg kunne holde til det, om vinteren fra sted til sted på foredragsrejse, fra det ene til det andet gæstekammer på bøndergårde, og om sommeren 4–5000 km på cykle på kryds og tværs i landsdelen. Det lyder utroligt, men er alligevel tilfældet, at jeg flere gange undervejs hjem om natten fra Haderslev amt til mit hjem i Gråsten

blev overmandet af træthed, faldt i søvn på cyklen og kørte på hovedet i vejgrøften. Så blev jeg lysvågen igen.

Oplysninger om arbejdets enkeltheder findes i fælleslandboforeningens (og de lokale foreningers) protokoller samt i fællesforeningens jubilæumsskrift fra 1943, Den nordslesvigske Landboforenings dito, »I Storm og Magsvejr gennem 100 Aar« fra 1946 og mange andre lokalforeningers jubilæumsskrifter. Til Foreningen af jyske Landboforeningers i 1926 udsendte jubilæumsskrift skrev jeg »Landbruget i Sønderjylland og de sønderjydske Landboforeninger« og til festskriftet i anledning af H. P. Hanssens 70 års fødselsdag »Landbruget i Sønderjylland før og efter Genforeningen«.

Fælleslandboforeningen og de enkelte landboforeninger kunne selvfølgelig ikke glæde sig ved »sol-skin fra oven«. Statens tilskud til dyrskuer og andet arbejde i landbrugsorganisationerne fordeltes gennem en Kreisverein i hvert amt og kom næsten kun de tysksindede landmænd til gode. Om alt dette findes ret omfattende materiale i bl. a. fælleslandboforeningens og Den nordslesvigske Landboforenings jubilæumsskrifter.

Det skal her nævnes med anerkendelse, at de danske sparekasser og banker her i landsdelen i stort tal hvert år af deres overskud bevilgede et tilskud til fælleslandboforeningens arbejde. Alligevel måtte der øves god økonomi, f. eks. måtte medlemmer,

som ønskede udført forsøg på deres jord, betale et beløb for hvert forsøg. Til trods derfor blev der hurtigt begæret så mange forsøg, at der måtte antages 1-2 og de sidste år før krigen 3 unge medhjælpere ved forsøgsarbejdet om sommeren. Det var unge mænd, der delvis betragtede det som en læretid at komme flere gange i så mange landbrug, være med til at ordne markudflugter og forberede planteavlsudstillinger ved næsten alle landsdelens dyrskuer. Jeg mindes med glæde det ofte flerårige samarbejde med disse unge mennesker, og det var mig en stor sorg, at 5 af dem måtte lade livet på slagmarkerne i den første verdenskrig, nemlig brødrene Peter og Jeppe Østergaard fra Stursbøl, Jørgen Zachariassen fra Dybbøl, landbrugskandidat Niels Bladt fra Asserballe og landbrugskandidat Mikael Steffensen fra Hammelev, som ved krigen udbrud var omtrent færdig med en specialuddannelse ved Hedeselskabet til at blive fælleslandboforeningens konsulent i grundforbedringsarbejde.

Året efter min ansættelse, da jeg allerede var hårdt spændt for med mange slags konsulentarbejde ud over hele landsdelen, når undtages noget af den såkaldte »truede firkant«, som først lidt senere fik sin egen landboforening og kom rigtig med i samarbejdet, måtte jeg påtage mig en ny og ret krævende opgave: redaktionen af landbrugsteksten i Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeri-Tidende. Mejeriteksten og bladets regnskab blev samtidig over-

taget af mejeribestyrer Hans Jensen på Tyrstrup mejeri. Gårdejer og landbrugskandidat Jacob Michelsen, Kolstrup, havde i en årrække ledet og udgivet bladet, men ønskede sig fritaget for hvervet. Som det fremgår af et jubilæumsnummer for 31. marts i den 50. årgang 1944, havde bladet, siden fælleslandboforeningen begyndte udgivelsen, ført en noget omtumlet tilværelse og havde til trods for de skiftende redaktørers ihærlige anstrengelser ikke nået så stort et holdertal, at det kunne klare sig uden tilskud. Det havde dengang omkring 530 holdere.

Som enhver anden tiltrædende leder af et bladforetagende, der skal bringes ind i en opgangslinie eller dø strådøden, måtte jeg lægge en slagplan. Jeg skønnede, at skulle et selvstændigt fagblad kunne komme til at stå på egne ben inden for et så begrænset område som Nordslesvig med en nationalt blandet befolkning, hvoraf de tysksindede måtte antages at ville holde sig til det i omfang større og alligevel billigere *Landwirtschaftliches Wochenblatt für die Provinz Schleswig-Holstein*, som landbrugskammeret i Kiel var udgiver af, så måtte indholdet først og fremmest være let læseligt og let forståeligt også for dem, der hverken havde været på høj- eller landbrugsskole. Det måtte så vidt muligt bringe vejledning og praktiske vink i spørgsmål, som praktikerne netop havde inde på livet, når bladet kom ham i hænde, foruden naturligvis at det nye på teo-

riens område blev fremstillet så populært som muligt. Det første var formålet med, hvad jeg til de fleste numre skrev som første artikel under titlen »Landbruget fra uge til uge«. Stoffet var samlet under min færden blandt bønderne i ugens løb og ved et hastigt overblik over indholdet i de danske og tyske fagblade, som jeg var holder af. Det var som oftest hastværksarbejde, tit skrevet under ophold på stationer og i toget, derfor med hastværksarbejdets mangler, men vel også dets fordele, »frisk fra fad«, som det hedder i »ølsproget«. Op under hvert kvartalskifte benyttede jeg ethvert møde, jeg overværede, til at uddele prøvenumre.

Resultatet var over al forventning. I løbet af 2-3 år kunne bladet økonomisk set stå på egne ben. 1914 havde det over 2200 holdere og gav et betydeligt overskud til fælleslandboforeningens kasse samt et lille tillæg til min løn. Efterhånden blev jeg i grunden meget glad for dette arbejde. Det tvang mig til at følge mere omhyggeligt med i landbrugspressen, forsøgsberetninger m. m. på alle områder inden for landbruget, end jeg måske havde overkommet uden det pres, som bladet udøvede. Fra at være et smerensbarn til at begynde med blev det lidt af et kælebarn. Dog ikke for min hustru, som med nogen ret påstod, at det stjal for meget af mine søndage, når jeg ugen igennem var meget lidt hjemme. Desuagtet hjalp hun mig flere gange med at udsende prøvenumre i tusindvis for at hverve nye holdere.

En lille ekstra glæde havde jeg af, at efterhånden ikke så helt få tysksindede bønder foretrak vort blad frem for det tyske »kammerorgan«.

Når bladet ligesom konsulentarbejdet havde fremgang langt ud over, hvad jeg ved begyndelsen turde regne med, ser jeg en hovedårsag hertil i den os af de tyske magthavere påtvungne kamp på så at sige alle livets områder. I denne kamp erkendtes det mere og mere, at erhvervmæssig dygtighed, helst overlegenhed over modstanderen, var en vigtig betingelse for et godt enderesultat. Den nationale kamp tømrede den danske befolkning sammen, så der blev fodslag også i dette arbejde. Kort sagt: Tiden var lige akkurat moden til et organiseret landøkonomisk oplysningsarbejde, da jeg tog fat. Når jeg nu ser tilbage over tiden før 1914, kan jeg fuldt og helt give min tilslutning til, hvad gdr. Hans Schmidt, Kollund, skrev i Den nordslesvigske Landboforenings jubilæumsskrift (side 294): »for mange af os, der var unge dengang, står det trods tyskernes herredømme som den bedste tid, vi har levet. Det var en såtid, der havde forjættelsen over sig.«

Fælleslandboforeningens bestyrelse (formændene for de lokale foreninger) var stovte sønderjyske bønder, som det var en fest at være sammen med til bestyrelses- og delegeretmøder. Jeg mindes ikke, at der nogensinde på møderne var alvorlige uoverensstemmelser om arbejdet. Ethvert fornuftigt forslag

til udvidelse af arbejdet blev godt modtaget og næsten altid vedtaget enstemmigt, selv om det til at begynde med kunne se ud til at overstige vore finansielle evner. Og det gik altid godt, navnlig takket være bladets udvikling fra underskud til at give voksende overskud, og pengeinstitutionernes frivillige bidrag. Desuden blev landboforeningernes antal næsten fordoblet, og det samlede medlemstal øgedes fra år til år. Jeg tror ikke, de statsanerkendte tyske Kreisvereine kunne sige det samme, endda de modtog betydelige beløb som statstilskud (betalt af alle landbrugere som et særligt bidrag til landbrugskammeret på skatteseddelen). I de sidste år før 1914 var mange af de »blakkede« og et mindre antal af de afgjort tysksindede bønder med i det danske foreningsarbejde. En af disse erklærede engang overfor mig, at landbrugskammeret og de tyske Kreisvereine gjorde alt for lidt gavn med de mange penge, de rådede over, og som vi alle var med til at betale. Han var meget kritisk indstillet og påstod, at mange tyske bønder kaldte landbrugskammeret »Institut für herabgekommene Landwirte«, fordi så mange tyske storgrundejere, hvis økonomi det gik galt med, fik et godt ben ved kammeret.

Sofie og jeg blev viet i Sundeved frimenighedskirke på min fødselsdag 1907 og flyttede ind i en lille lejlighed i det østligste hus i Gråsten, med udsigt ud over søen til skoven og Hjertehøjen bagved. Når Gråsten blev valgt som bosted, var det ikke,

fordi stedet var særlig praktisk beliggende for mit arbejde i hele Nordslesvig, tværtimod; men det var midt imellem mit hjem i Rinckenæs og Sofies hjem i Nybøl, og da det var givet, at jeg både sommer og vinter skulle være en stor del af tiden borte fra hjemmet, ville det være rart for min kone at have nemt ved at besøge familien, når det blev hende for ensomt. Som årene gik, blev det i grunden mere og mere upraktisk at bo i en udkant af distriktet. Jeg måtte om vinteren bruge statsbanerne så meget som muligt på de lange rejser samt nødtvungent de miserable småbaner, hvorimod jeg om sommeren ikke havde tid til at bruge togene ret meget. Turen Gråsten-Åbenrå kunne jeg f. eks. cykle på den halve tid, som amtsbanetoget brugte til sin store omvej. Skulle jeg en sommeraften hjem fra Haderslev via Padborg, kunne jeg ligeledes meget hurtigere komme hjem ved at træde cyklen. Kilometer-tælleren viste, at jeg i løbet af et år cyklede op imod 5000 km. Trods mange overvejelser angående flytning til Åbenrå, hvorunder Sofie af hensyn til mig holdt på, at vi burde flytte, blev vi i Gråsten, indtil genforeningen efter våbenstilstanden 1918 kunne betragtes som sikker. Som forholdene nu engang lå – og det vil naturligvis sige de nationale forhold – var det vanskeligt, næsten lidt i retning af fane-flugt, at flytte fra Gråsten, når vi først havde boet der nogle år og oven i købet købt et hus af en tysker. I disse år begyndte det så småt at gå fremad

i den nationale forsvarskamp på stedet. Jeg skal ingenlunde påstå, at jeg var en hjørnesten i dette arbejde, dertil var jeg simpelthen alt for meget på farten. Men vi var jo da med til så godt som alle danske møder, var begge to aktive deltagere i den årlige dilettantkomedie, som samlede så mange tilskuere, at vi måtte spille 2 a 3 aftener; og en nyoprettet idrætsforening måtte jeg påtage mig at være formand for.

I idrætsforeningen havde vi en nærmest latterlig sag med myndighederne, som ikke må forsvinde i glemmebogen. En sommerudflugt for medlemmerne til Sandbjerg og Dybbøl endte i Sønderborg på Hotel Alssund. Da vor medbragte mad var spist, kom den blå sangbog frem, og vi sang den ene sang efter den anden – uden alt for strengt hensyn til, om der var en stjerne ved dem (forbudt) eller ej. Oven i købet havde vi i den lune aften flere vinduer lukket op. Endnu værre blev det af, hvad næppe nogen af os anede, at den berygtede amtsforstander Peter Kjær (Kjære Peter kaldtes han også, men med en særlig betoning) havde privatbolig så nær ved hotellet, at han kunne høre sangen i sine stuer. Her måtte foretages noget overfor sådan »grober Unfug«. Det varede heller ikke mange dage, så fik alle deltagere, hvis navne man havde fået fat i, en stævning fra amtsforstander Zittelmann i Gråsten. Hvad nu? Sagen blev forberedt ved en konsultation hos den unge danske sagfører Ravn i Flensborg. Resultatet

tatet blev derefter, at da vi på stævningdagen blev sluppet ind til amtsforstanderen en for en og fik forelagt nogle spørgsmål, svarede vi alle som en: Ich verweigere jede Aussage in dieser Sache. Da det havde gentaget sig nogle gange, tog amtsforstanderen det mere praktisk, idet han til hver af de følgende sagde: Sie verweigern wohl auch jede Aussage in dieser Sache? Jeg var meget spændt på, om det var en holdbar stilling, at myndighederne skulle føre bevis for, hvem der havde sunget de forbudte sange, og at deltagerne kunne nægte at svare på de stillede spørgsmål. Sagfører Ravn havde heldigvis ret, og vi hørte ikke mere til sagen. Sådan endte denne lille »puniske krig«. Kartago blev ikke ødelagt.

En af de helt store oplevelser i Gråsten var landdagsvalget 1913. Gråsten havde i ca. 40 år valgt udelukkende tyske valgmænd. Der skulle ved offentlig afstemning vælges 2 valgmænd i hver af de 3 klasser. Ved det foregående valg var tyskerne i 2. valgkreds rykket os så nær ind på livet, at de selv følte sig helt sikre på sejren denne gang. På dansk side var man helt klar over situationens alvor. I Vælgerforeningen regnede man næppe med den mulighed at få valgt danske valgmænd i Gråsten, men da stemmetallene ved hvert valg jo også havde deres betydning, skulle der alligevel gøres et arbejde for at få så mange danske frem til valgbordet som muligt for i fuld offentlighed at bekende deres

danskhed. Det var vist ikke mange af byens vælgere, der troede, at vi kunne sejre i bare en af valgklasserne og få valgt to danske valgmænd. Alligevel blev der gjort et yderst grundigt arbejde forud for valgdagen, både for at få de danske purret ud, og for at få nogle af de mindst interesserede tyske vælgere til at blive hjemme fra valget. Som agitator tror jeg ikke, nogen overgik min ven og senere arrestkammerat, købmand C. C. Biehl. Stor var overraskelsen, da vi få, der overværede valghandlingens afslutning, erfarede, at vi havde vundet i de to valgklasser, altså 4 danske valgmænd mod kun to tyske. Overraskelsen var vist omtrent lige stor på dansk og tysk side, men glæden var på vor side. Med en sådan forskydning i Gråsten til vor fordel var det hævet over enhver tvivl, at dr. Hahn (kaldet Kokkemand) var slået af marken, og Nis Nissen ville blive genvalgt. Da resultaterne fra hele valgkredsen nogle timer senere forelå, viste det sig, at den danske valgsejr var strålende. Da vi var sikre på vor sejr i Gråsten, styrtede Biehl og jeg og en tredie, som jeg ikke mere husker sikkert hvem var, rimeligvis urmager Jens Hollensen, ud af valglokalet og rundt i byen for at fortælle det hist og her, hvorefter det gik som en løbeild over hele byen. Lidt senere mødtes vi efter aftale hos urmager Jens Hollensen. Her skete en for situationen betegnende morsomhed. Byens apoteker var en af de mest fanatiske tyskere i byen. Lidt efter vor ankomst så Biehl

apotekeren ude på gaden på hjemvejen fra valglokalet. Han så meget slukøret ud og stirrede duknakket ned i stenbroen. Dette syn vækkede den slumrende gavtyv i Biehl, han skød vinduet op, satte hænderne som en tragt for munden og råbte ud mod apotekeren: Kykeliky! Kykeliky! Apotekeren luskede stille videre.

Stemningen blandt danskerne i Gråsten var resten af valgdagen – og det meste af natten med – nærmest ubeskrivelig. Hjertet slår lidt hurtigere i brystet ved at betro disse minder til papiret så mange år efter begivenheden. Det blev fortalt før valget, at tyskerne havde en stor sejrsfest med champagne og alt tilbehør forberedt på Kurhuset, hvor deres sejrende kandidat, amtsdommer, dr. Hahn (Kokkemanden) skulle fejres efter alle kunstens regler. Den fest gik i vasken. Det var måske nok delvist en »tak for sidst«, at købmand Biehl og jeg ved krigens udbrud blev arresteret, og at vi endog var blandt de få, i hvis hjem der blev foretaget husundersøgelse straks efter arrestationen. Mange tyskere i byen hoverede højlydt, da vi efter husundersøgelsen blev kørt bort fra byen til arresten i Flensborg.

Vinteren 1913–14 var jeg meget overanstrengt. I forbindelse med en mavesygdom medførte dette og arbejdets voksende omfang, at jeg trods 3 unge assistenter måtte se mig om efter et andet befordringsmiddel end den almindelige cykel. I Haderslev

østeramt var der bestræbelser i gang for at skaffe penge til en bil. Jeg forhindrede, at det blev alvor, fordi jeg fandt, at driftsomkostningerne ved at holde bil ville tynde for hårdt enten på fællesforeningens eller mit budget. Det blev til en motorcykel.

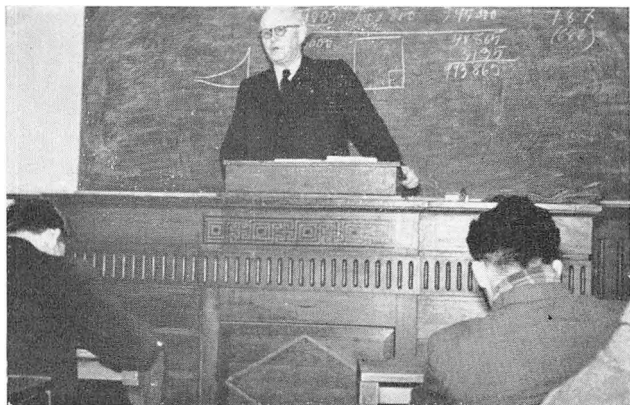
VERDENSKRIGEN

Så kom verdenskrigen, da høsten stod for døren. Om dagene omkring krigens udbrud og indtil jeg i september måned slap ud af arresten i Flensborg, har jeg skrevet et lille afsnit i »Sønderjylland«, redigeret af Svend Dahl og Axel Linvald, 1. bind s. 76-86. Jeg sluttede det med følgende: »Det gamle Tyskland forstod mindst af alt at skaffe sig venner. Om det vordende Tyskland vil forstå den kunst bedre, skal tiden vise.« I dag må svaret på dette spørgsmål vel nærmest blive: Intet lært, intet glemt.

Som 20-22 årig blev jeg ikke soldat, men vurderet til »landstorm med våben«. Nogle måneder efter krigsudbruddet måtte jeg påny til session, og der viste det sig, at de 12 år havde hjulpet, jeg blev erklæret for duelig til at være soldat i krigen. Efter en indkaldelse i foråret og forsommeren 1915, som jeg slap hjem fra efter lægeundersøgelse, kom i august en ny »rød seddel«, denne gang som armerings- (arbejds-) soldat. Nu var der ingen mulighed for at slippe fri. Samme dags aften var jeg i Altona. Til alt held var der andre, ca. 15, fra Nordslesvig. Jeg kendte ingen af dem, de var heller ikke alle danske;

men vi søgte lige godt at holde sammen, og det lykkedes for de fleste af os at slippe ind i samme korporalskab. Det var en helt ny armeringsbataillon. Hele uddannelsen varede kun 8 dage. Daglig lidt øksercits, udlevering af uniformsdele o. s. v. Så gik det løs mod ukendt mål. Det forekom mig ganske ufatteligt, at vi efter kun 8 dages »uddannelse« i Altona var på vej til fronten. Da jeg spurgte en »gemytlig« kammerat, købmand fra Hamburg, hvordan vi skulle bære os ad, da vi jo ikke engang havde lært at kende befalingsmænd af de forskellige grader, svarede han: »Det skal nok gå, jeg siger bare altid hr. general! Det er ikke for lidt, og det er hovedsagen.« Det var en anvisning, som jeg i modereret form brugte, for i tvivlstilfælde var det nu værre at sige for lidt end for meget.

Fra Altona kom Hans Hansen til Lille og var i nærheden af fronten ved Armentieres i et par uger. Derefter gik rejsen i 5 dage med en godsvogn til de sydøstlige frontområder. Efter en del strabadser fik han en ret gunstig plads i et kommando i Serbien, afbrudt af en 14 dages orlov og en kurerrejse til Bulgarien. Foråret 1916 var han igen i Frankrig for så efter ansøgning fra fælleslandboforeningen at opnå en 3 måneders hjemsendelsesorlov, der blev forlænget indtil november, da han måtte møde til tjeneste i Rendsborg. Her hengik et år under tålelige forhold, men så fandt man på, at han som landbrugskyndig teoretiker skulle holde propagandaforedrag om Tysklands gunstige ernæringssituation, hvilket han med sit kendskab til de virkelige forhold måtte afslå. Hans frygt for, at afslaget skulle medføre forflyttelse til fronttjeneste, viste sig heldigvis ubegrundet.

Teori på Gråsten Landbrugsskole

... og praktik.

To ungdomsvener drofter
landbrug. (Hans Hansen
og forstander Overgaard.
Ladelund).

Hans Hansen og hustru
på verandaen i Åbenrå.

I foråret 1918 lykkedes det efter ansøgning at blive hjempermitteret, eller rettere at blive bestyrer hos fru Mygind i Ø. Lindet, hvis mand var faldet kort efter krigens udbrud.

Det var vel nok en forandring efter 1½ års ophold i Rendsborg med mange slags vanskeligheder og stadig usikkerhed at komme blandt gode venner og til fornuftigt arbejde. Mens disse sommermåneder svandt hurtig, bl. a. ved mange småbesøg hjemme i Gråsten, blev det stadig mere sandsynligt, at der ikke kunne blive tale om en krigsvinter mere.

En dag efter høst gik det som en løbeild rundt, at vi så vidt muligt i alle danske hjem skulle se at være i besiddelse af et dannebrog. Jeg rejste straks hjem til Gråsten. Her var allerede fremskaffet et lager af flagdug fra Flensborg, og kvinderne var travlt beskæftiget med at sy flag i den størrelse, som de kunne laves af rød og hvid flagdug til tyske flag.

GENFORENINGSOPGAVER

Krigen forbi! Over 4 års højst unormale tilstande, stadige omskiftelser og den knugende følelse af usikkerhed var nu forbi, og, hvad der var endnu større: det store folkehåb stod foran sin opfyldelse; fremmedherredømmets tid var forbi, og genforeningen var i sigte.

Snarest muligt flyttede jeg hjem fra Øster Lindet for at begynde på konsulentarbejdet igen. Som omtalt i det af mig skrevne afsnit til Foreningen af jyske Landboforeningers jubilæumsværk (1872 – 1922) var landbruget i Sønderjylland driftmæssigt set skruet meget langt tilbage i udvikling gennem de 4 krigsår. Der var nok at tage fat på.

Landbrugsbladets holdertal var halveret i forhold til 1914, men kom, efterhånden som demobiliseringen gennemførtes, op imod samme tal som før krigen. Her skete imidlertid en uopklaret fejl ved overgang til dansk postvæsen, idet abonnenterne ved første kvartalskifte fik den besked, at bladet var gået ind. Derved tabtes ca. $\frac{1}{4}$ af holderne, og dette tab blev trods anerkendelsesværdig hjælp fra postvæsenets side kun i ringe grad erstattet ved ny tilgang til næste kvartalsskifte.

Ved siden af at få konsulentarbejdet i sving på ny sammen med landbrugsbladet kom der ekstra opgaver som medlem af Vælgerforeningens økonomiske udvalg, udvalget til omregning af aftægter, grundbyrdeydelse, forpagtningsafgifter m. m. fra mark til kroner og meget andet i forbindelse med afstemningens og genforeningens forberedelse. Landbrugets organisationer skulle naturligt indordnes i rammerne for samarbejdet med foreninger i de andre landsdele, forskellige andelsvirksomheder begynde på bar bund i de sønderjyske landsdele o. s. v.

Engang i 1919 modtog jeg en henvendelse, som jeg kun kunne være glad for. Det var en enstemmig opfordring fra det stiftelsesudvalg, som forberedte oprettelsen af Sønderjyllands Kreditforening, om at melde mig til stillingen som landbrugskyndig direktør i denne forening. Lige straks ville jeg sige nej. Jeg følte både lyst og forpligtelse til at fortsætte i mit arbejde fra før krigen, og hvis jeg skulle gå i gang med mere eller gå over til en helt anden virksomhed, stod min hu mest til skolearbejde, d. v. s. den landbrugsskole, som jeg allerede før krigen havde drømt om at se opstå (ved Gråsten), når genforeningshåbet engang gik i opfyldelse. Jeg drøftede sagen med mine bedste venner, navnlig P. J. Refshauge, som både var formand for fællesforeningen og medlem af nævnte stiftelsesudvalg. Han har altid rådet mig til mit bedste. Hvor gerne han

end så, at jeg fortsatte fuldt ud som konsulent og redaktør, gav han mig alligevel efter nogen betænkningstid det råd at tage den tilbudte stilling. Det gjorde jeg trods betænkeligheder, da jeg aldrig havde haft nogen nærmere tilknytning til noget pengeinstitut end som kontoindehaver. Trods min forkærlighed for andet arbejde har jeg heller aldrig fortrudt dette skridt og er den dag i dag taknemmelig for, at mine mange venner i stiftelsesudvalget tænkte på mig, ellers var jeg sikkert ikke kommet i tanker om at søge stillingen. De første år var det en overordentlig krævende opgave, ny som den var for mig, og fordi hele omprioriteringen fra mark til kroner skulle gennemføres på kortest mulig tid og under mange særlige vanskeligheder. Efterhånden er arbejdet blevet mere interessant ved, at det gennem de mange år med mere eller mindre ondartede kriseforhold i landbruget har udviklet sig til at være noget beslægtet med konsulentarbejdet på dette særlige område.

Da stillingen som landbrugskyndig direktør ikke mentes at kræve sin mand fuldt og helt, kunne jeg, i det omfang min tid tillod, vedblivende redigere landbrugsbladet og tage nogen del i konsulentarbejdet, hvorved mit i forvejen ret indgående kendskab til hele landsdelen og dens befolkning yderligere udvidedes.

Straks efter genforeningen gik man mange steder i lag med at få efterskoler og højskoler i gang. Nog-

le tidligere elever fra Korinth landbrugsskole begyndte at forberede oprettelsen af en landbrugsskole og havde tilsagn fra forstander Fenger og lærer Sloth om, at de kunne tænke sig at overtage ledelsen af en sådan skole. Forstander Fenger besøgte mig og tilbød mig at komme med i arbejdet. Det kunne jeg under de givne forhold ikke binde mig til, men gav det løfte, at hvis sagen blev gennemført med dem som ledere, ville jeg ikke ved min direkte deltagelse støtte andre landbrugsskoleplaner. To landbrugsskoler ville være for meget.

Senere nedsattes et større udvalg fra hele landsdelen og et par medlemmer fra det gamle land for at søge gennemført planen om en landbrugsskole. Mens dette udvalg arbejdede, trak mændene fra Korinth deres tilbud tilbage. Senere blev jeg af forskellige udvalgsmedlemmer (navnlig M. K. Gram) udsat for et meget stærkt pres for at få mig til at overtage stillingen som forstander. Hvor meget det end rykkede i mig, endte det dog med, at jeg afslog at blive forstander, men indvilligede til sidst i at stå som medforstander de første år og deltage så meget i undervisningen, som mit øvrige arbejde kunne levne tid til.

Afgørende blev navnlig følgende forhold: Min hustrus sundhedstilstand var på daværende tidspunkt så vekslende, at jeg ikke turde læsse en »skolemor«s anstrengende gerning på hendes skuldre. Jeg var 44 år gammel og fandt, at det var sent nok

til at begynde på en så stor og ny opgave. Sige mig fri for at være noget overanstrengt efter de 4 meget krævende år fra 1920 til 1924 kunne jeg heller ikke. Endelig havde det da vist sig, at skolen blev så stærkt behæftet med gæld, at der skulle en ungmands kræfter og vovemod til.

Heldigvis lykkedes det at finde manden med begge disse egenskaber i bredfuldt mål. Jeg måtte give efter for bestyrelsens ønske om, at jeg skulle have mere med skolen at gøre i de første år end som løs lærer og blev medforstander. Som sådan måtte jeg trods optagethed med 3 andre opgaver tage en god tårn ved undervisning: grundforbedring, gødningslære samt om penge- og belåningsforhold m. m. Dermed kom det tidspunkt, da jeg blev nødt til at anskaffe mig en bil. Den første vinter (1924–25) krævede skolearbejdet en betydelig indsats med stoffets tilrettelæggelse. Samtidig var der stor efterspørgsel efter landbrugsforedrag såvel i foreningerne som i mejerikredse og andre steder, og jeg kom derved ud i det ganske uholdbare, at jeg på mine to ugentlige skoledage efter 4 timers foredrag på skolen ofte var taler ved to møder samme dag ude i foreningerne, bilen kunne jo nemt og hurtigt klare flyttarbejdet. Den havde også let ved at holde til det, men jeg kunne ikke holde. I marts 1925 blev jeg så overanstrengt, at jeg havde mere end rigeligt i skolearbejdet og måtte sige nej til alle anmodninger om foredrag andre steder. I de sidste år havde jeg flere

gange været ret langt ude i overanstrengelse med foredrag om vinteren, men denne gang var det værre (søvnløshed, smerter i hjerteregionen m. m.), og det tog år med lange morgenture m. m. m. at komme nogenlunde over følgerne. Så lovede jeg mig selv, at nu skulle der tages reb i sejlene, og jeg har siden da holdt arbejdets omfang så nogenlunde indenfor grænsen af, hvad de efterhånden aftagende kræfter kunne holde til.

Da landbrugsskolen havde bestået i 5 år, var det min hensigt at fratræde som medforstander, men efter indtrængende henstilling fra forstander H. Hansen indvilligede jeg i at fortsætte nogle år endnu. I foråret 1931 blev jeg meget syg af influenza, nervebetændelse, mellemørebetændelse med sprængning af begge trommehinder. Operation på venstre øre og deraf følgende uafbrudt lægebehandling hos dr. Abild i langt over $\frac{1}{2}$ år. Under den lange rekonvalescens blev jeg klar over, at jeg måtte have gennemført en aflastning.

Dengang jeg i 1920 overtog stillingen i kreditforeningen, men vedblev at være redaktør af landbrugsteksten i landbrugsbladet og konsulent, skete den forandring, at min assistent, landbrugskandidat Chr. Nielsen, ansattes som sekretær i fælleslandboforeningen (hvad jeg indtil da havde været) og som konsulent. Jeg deltog siden i alle fælleslandboforeningens møder, men iøvrigt indskrænkedes i hovedsagen mit konsulentarbejde til fore-

dragsvirksomhed ud over hele landsdelen. Efterhånden gik udviklingen i den retning, at der ansattes lokale planteavlskonsulenter i de enkelte foreninger eller flere mindre naboforeninger.

Efter genforeningen måtte fælleslandboforeningens blad konkurrere med de gamle danske landbrugsblade, som naturligt nok søgte at hverve holdere her i landsdelen. De af kriseforholdene fremkaldte forskellige oppositionelle bevægelser vendte sig undertiden også skarpt mod de gamle foreninger, mod bladet og i nogle tilfælde mod mig personlig som redaktør af bladet, fordi man ikke uden videre ville gå ind for de urimelige krav, der blev fremkaldt af dem. Det var vanskeligt, og bladet undgik trods et til tider ret omfattende hvervearbejde ikke at opleve nogen nedgang i holdertallet, dog ikke værre, end at det hele tiden kunne gå uden tilskud.

Efter min sygdom i 1931 besluttede jeg at frasige mig både blad- og konsulentarbejdet fra 1/7 1932. Den dag var det netop 25 år siden min ansættelse som konsulent. Redaktør blev jeg 1 år senere. Dermed trådte jeg tilbage fra et arbejde, som jeg har haft megen glæde af. Der er noget tillokkende i at begynde på noget nyt og arbejde det frem. Jeg ved, at mange af mine venner fra dengang er enige med mig i, at tiden fra århundredskiftet til 1914 var en vidunderlig tid med fremgang på snart sagt alle områder, økonomisk, nationalt, der var fodslag i alt

arbejde, hvilket også var tilfældet med det landøkonomiske oplysningsarbejde. Og hvor havde jeg mange gode venner, steder, hvor jeg kunne komme når som helst, nat eller dag, altid sikker på at blive modtaget som i et hjem. Mange af dem ligger nu under mulde, ikke helt få som faldne i fremmed land. Det gjorde et meget stærkt indtryk på mig under opholdet som arrestant i Flensborg i august-september 1914, da jeg gennem aviserne erfarede, at nu var den og den faldet eller »forsvundet« ved vestfronten eller østfronten, ofte mænd, som jeg havde været sammen med i fagligt arbejde før krigens udbrud. Det var jo først og fremmest de til krigstjeneste indkaldte årgange, som ved deres interesse og som aktive deltagere i alt, hvad vi fik sat i gang, havde båret mit arbejde. Endnu større blev smerten, da de unge mænd, der som direkte medhjælpere havde stået mig nær i arbejde og i venskab, faldt den ene efter den anden.

En af dem, Jeppe Østergaard, var efter mit skøn mere end almindelig godt begavet, dertil overordentlig energisk samt med sjældent gode evner til at omgås mennesker. Det var besluttet, at han efter hjemsendelsen fra militærtjeneste i efteråret 1914 ville rejse på landbohøjskolen i København. På daværende tidspunkt troede jeg ikke, mit helbred ville kunne holde til det stærkt forcerede arbejde i ret mange år og regnede så småt med, at Jeppe Ø. kunne blive min efterfølger.

Når jeg ser tilbage over tiden 1906–1914 og 1920 fremefter til min afsked i arbejdet i fælleslandboforeningen, synes jeg ikke, ret mange kan have haft så megen glæde og lykke i en gerning, som jeg havde, eller være blevet mødt med så megen hjælpsomhed og gæstfrihed, som jeg blev det. Bestyrelses- og delegeretmøderne i fælleslandboforeningen var (indtil krisevanskeligheder nogle år efter genforeningen jævnlige forårsagede uenighed) i den grad båret af enig vilje til at få mest muligt udrettet til fremme af landsdelens landbrug, at de ligefrem var festlige.

At vore landboforeninger før genforeningen stod udenfor den ved lov oprettede tyske erhvervsorganisation, Landwirtschaftskammer, og ikke var velset, men tålt, kunne jo, som tiden dengang var, kun forlene arbejdet med en særlig kolorit og gøre det mere tiltrækkende. Jeg føler mig dybt taknemmelig for at have været så aktivt med i dette arbejde og i så godt samarbejde med de mange dygtige bønder og varmhjertede danske mænd ud over hele Sønderjylland til et stykke syd for vor nuværende grænse.

Udadtil var det ganske naturligt mere det nationalpolitiske arbejde, folk var opmærksomme på. Det var Sprogforeningen, Vælgerforeningen, Skoleforeningen og Landeværnets arbejde og parlamentarikernes virksomhed i Berlin og herhjemme, der fyldte dagsordenen ved årsmøder og støttedes på så mange måder fra interesserede kredse i det gamle

land. Selvfølgelig var alle de, som havde blot nogen tilknytning til og øje for landbrugets alt overvejende betydning for vor landsdels fremtid, ingenlunde blinde for værdien af det faglige oplysningsarbejde, landboforeningerne var ramme om. Vi mødte også stor velvilje og faglig støtte fra en række organisationer og institutioner samt enkeltpersoner nord for Kongeåen.

Da landbrugsskolen havde bestået i 10 år, var det på dagsordenen til et bestyrelsesmøde, at jeg ville fratræde som medforstander. Imidlertid var dette møde ikke beslutningsdygtigt, og så gik der et år mere. Fra 1935 blev lærer Lauridsen medforstander i mit sted. Siden har jeg fortsat som lærer ved skolen, 2 dage ugentlig om vinteren og en dag ugentlig i maj-juli, indtil den nye verdenskrig medførte benzinrestriktioner og stor nedgang i elevholdets størrelse.

Også denne gerning har jeg været glad for i de forløbne 15 år. Intet er mig kærere end at være med i arbejdet til ungdommens højnelse og dygtiggørelse. Ingen tid løber tilnærmelsesvis så hurtigt som den, man tilbringer på en talerstol med en skare vågen ungdom som opmærksomme tilhørere. Og så det udmærkede samarbejde og inderlige venskab med skolens forstander og lærere, som hurtigt opstod og har varet igennem alle årene. Der har været både fart og fest over arbejdet. Det var et stort held for skolen (og for landbruget i vor landsdel), at vi

fik forstander H. Hansen og medforstander L. Lauridsen til at stå i spidsen for denne betydningsfulde opgave. Det er mænd, som ikke bare er dygtige faglærere, men virkelige ungdomslærere, kan samarbejds kunst og viste en sådan evne til at indleve sig i grænselandet, at de så hurtigt som få andre blev helt »taget for gode« af den indfødte befolkning.

Jeg har aldrig for alvor tvivlet på – men nu mindre end nogensinde – at min beslutning om ikke at tage imod stillingen som skolens forstander var rigtig. Og jeg har været fuldt ud tilfreds med den mere beskedne andel, jeg i den forløbne tid har haft i skolearbejdet.

Efter genforeningen nedsattes et udvalg, domæneudvalget, med P. J. Refshauge som formand og domæneforvalter, Jørg. Petersen, Halk, og mig som medlemmer. Det angik bestyrelsen af 36 gårde med et samlet jordbeliggende på 6130 ha, som tyskerne i årene 1896–1916 købte og lavede til statsdomæner for dermed at fremme fortyskningen af Nordslesvig. Disse ejendomme blev ved genforeningen sammen med anden statsejendom overtaget af den danske stat. Denne ønskede ikke at vende riset mod vore nationale modstandere. Rigsdagen vedtog en lov, hvorefter domænerne, efterhånden som de blev forpagtningsledige, skulle tjene udstykningsformål og stamparcellerne i reglen afhændes. At forvalte disse ejendomme og indlede udstykning og

salg ved indstilling til ministeriet var domæneudvalgets hovedopgave.

At have lod og del i dette arbejde var i sig selv interessant, men blev for os særlig tillokkende ved, at det var et af tyskernes kampforganer mod den danske befolkning, vi var med til at afvikle. I reglen bød forholdet til de tyske forpagtere, som ikke havde overdraget forpagtningen til danske og flyttet deres teltpæle syd for den nye grænse, ikke på særlige vanskeligheder. Indenfor udvalget opstod der heller ikke alvorlige vanskeligheder ved samarbejdet. Derimod kunne centralisationen, at enhver nævneværdig afgørelse skulle træffes så langt borte som i København, ofte også efter forhandling mellem en række organer derovre, både give anledning til visse vanskeligheder og navnlig beklagelige forsinkelser. Som helhed var arbejdet interessant og forløb harmonisk, indtil domæneforvaltningen i foråret 1935 blev ophævet (på en mildest talt lidt klodset måde) og arbejdet lagt ind under statens jordlovsudvalg.

Som tidligere nævnt stilledes der i de første år efter genforeningen meget store krav til dem, der havde deres arbejde i Sønderjyllands Kreditforening. Ifølge realkreditkommissionens betænkning af 1926 var det nordslesvigske landbrugs samlede prioritetsgæld før verdenskrigen ca. 225 mill. mark. Deraf stammede ca. 95 mill. mark fra kreditforeninger og andre pengeinstitutter syd for den nuvæ-

rende grænse. I overgangstiden – mellem våbenstilstanden i 1918 og genforeningen 1920 – blev største delen af disse lån omsat til kronelån, veksler og andre løse lån. Allerede ved slutningen af 1919 var der stiftet sådanne lån til ialt over 40 mill. kroner. Intet under, at folk ønskede disse lån afløst af billigere, faste hypoteker aldeles omgående, så snart kronelån efter genforeningens fuldbyrkelse kunne indføres i tingbogen. Der måtte undertiden arbejdes døgn igennem.

I en enkelt måned bevilgedes lån på tilsammen ca. 10 mill. kroner. I 1924 gik vort samlede udlån allerede op over 100 mill. kroner. Efterhånden som udlånet blev aftagende, opstod forskellige andre spørgsmål i de mange kriseår: tvangsauktioner med overtagelse af panter, disses administration og salg, henstandslove, konvertering o. s. v. De særlige vanskeligheder i grænselandet har medført, at kreditforeningen efterhånden er blevet et sted, hvor medlemmer i stort tal henter råd og vejledning i økonomiske anliggender. Der har været bevægede tider i foreningens ret korte levetid, men de sidste år i 30'erne har ført frem imod mere smulte vande.

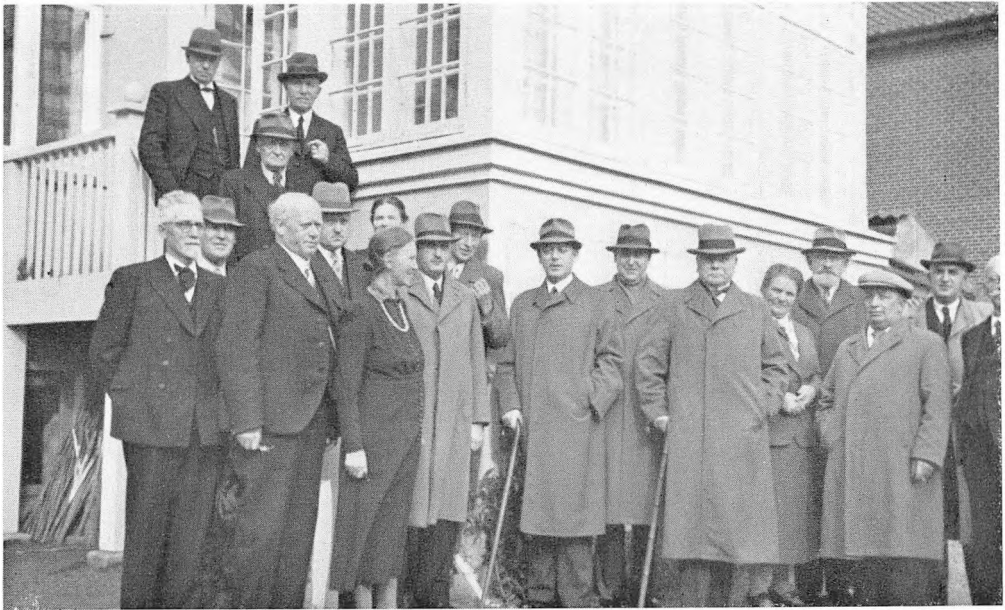
Arbejdet i realkreditens tjeneste er noget helt andet end konsulent- og skolevirksomhed. Men ethvert arbejde, man søger at få gjort så godt som muligt, uden småligt hensyn til grænsen for, hvad pligten byder at gøre, vil altid tage interessen fangen. Således også her. Når der så desuden hersker

god forståelse i samarbejdet mellem de mange organer, som udgør helheden i et så stort foretagende som en kreditforening med efterhånden op imod 200 mill. kr. udlån, så kommer også glæden ved arbejdet, hvad der så ellers kan være af vanskeligheder. Mit arbejde har ført mig nær sammen med det store flertal af vurderingsmændene, meget ofte for at søge afhjulpet mangler ved foreliggende vurderinger og tillige opnå en forbedring af vurderingsarbejdet i fremtiden. Skønt det således har været en kritik af udført arbejde, har det kun rent undtagelsesvis været forbundet med vanskeligheder for samarbejdet.

I lige måde med de indstillende repræsentanter, som der naturligvis ofte har måttet tales med om deres indstilling til lån. Altså i reglen også en kritik af det udførte. Her mindes jeg ikke et eneste tilfælde af alvorlig uoverensstemmelse. Forholdet mellem direktionen og det samlede repræsentantskab, som det giver sig udslag på repræsentantskabsmøderne, har nærmest været ualmindelig godt trods de mange kriseår, kriseforanstaltninger og oppositionelle kriseorganisationer m. m. Nogle få gange har en opposition vovet sig frem på generalforsamlingen med forslag, men de har været af en sådan art og så slet begrundet, at repræsentantskabet forblev aldeles uberørt deraf. Repræsentantskabet har ligesom revisionen altid været besjælet af en enig vilje til frugtbart samarbejde for at gøre hele virk-

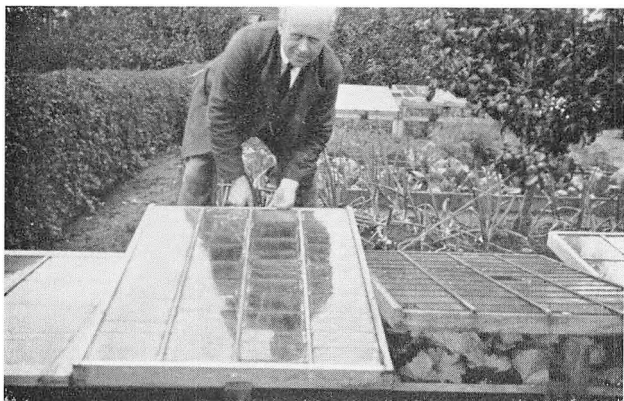
somheden så gavnlig for landsdelens befolkning som muligt og søge at afbøde mest muligt af landbrugskrisens onde virkninger, både økonomisk og rent menneskeligt.

Hvad der dog først og sidst har bidraget til, at jeg også er kommet til at synes meget godt om dette arbejde, er forholdet mellem direktør Callø og mig i det daglige arbejde. Netop fordi jeg ved, at mange tror eller har troet noget helt andet om Callø, vil jeg i dette lille tilbageblik have stærkt fremhævet, at han som administrerende direktør gennem alle disse år har været så hensynsfuld og loyal i vort samarbejde, at jeg i så henseende aldrig har fundet den mindste anledning til andet end tilfredshed. Derimod har jeg ofte beundret hans evne til at sætte alle sejl op mod vinden, også når den var ved at blive til brandstorm, for at føre en sag frem, hvis betydning for kreditforeningen eller for samfundet han var opfyldt af. Ikke at forglemme hans vilje til at hjælpe, hvor der er nød på færde.

Mellem gode venner på 60 årsdagen på Karpedam.

En kær fritidssysseL.

Ved Flensborg fjord. I samtale med svogeren, sognefoged Valdemar Ludvigsen, Nybøl.

EFTERSKRIFT

Krigen 1914–18 er et kapitel i vor landsdels historie, som var uendelig trist og syntes endeløst langt, mens det stod på. Men billedet fortoner sig med tiden og mister som erindringsstof en del af sin tyngde. Mange, navnlig af dem, som ikke har været med i det værste, vil gerne fortælle om deres oplevelser i felten. Til dem hørte også direktør Hansen. Og selv om det har historisk interesse at følge de danske nordslesvigeres færden ved fronterne, har udgiverne af hans erindringer – efter min mening med rette – ment at måtte beskære de bredt anlagte beretninger fra Frankrig og Balkan.

Direktør Hansens redegørelse for, hvad han har oplevet og udrettet efter genforeningen, står ikke på højde med skildringen af tiden før 1914. Der er ikke den friskhed og oplagthed over fremstillingen, som når han fortæller om barndommen eller udviklingen fra dreng til mand og virksomheden som konsulent for Fælleslandboforeningen. Det kan have mange årsager, bl. a. den, at det sidste kapitel af hans erindringer er skrevet i en mere fremrykket alder. Oplevelsens styrke har heller ikke været den

samme som i ungdommens dage, og med al respekt for, hvad direktør Hansen har præsteret efter 1920, står der ikke den glans over dette arbejde som over hans ungdoms bedrift i det nordslesvigske landbrugs tjeneste. Det var en gennem hele hans opvækst forberedt, koncentreret indsats, som han gik op i med liv og sjæl. Under de nye forhold blev det til mere spredt fægtning. I kreditforeningen var Hansen med til at løse en betydningsfuld opgave, som i høj grad nød godt af hans evner, men ikke kunne give ham en virkelig dybtgående tilfredsstillelse, medens det, som lå ham mest på sinde, nemlig ungdommens dygtiggørelse, blev til en bibeskæftigelse.

Allerede inden grænseflytningen knyttedes Hans Hansen til det realkreditinstitut for det genforenede område, som man var igang med at oprette. Som et vidnesbyrd om den position, han havde i landbrugernes omdømme, kan nævnes, at han blev valgt til landbrugskyndig direktør uden at have søgt stillingen. Så let kom direktør Buhl og jeg ikke til det. I de kampe, som måtte føres for at overvinde modstanden mod foreningen, stod direktør Hansen ikke i første række. Han havde nok at gøre med at forberede og gennemføre det store udlån, som omprioriteringen af det sønderjyske landbrug fra mark til kroner krævede, og hertil medbragte han de bedst tænkelige forudsætninger. Et over hele landsdelen udbredt personalkendskab gjorde det muligt for ham at udpege velegnede vurderingsmænd, og han hav-

de haft fingeren i jorden så mange steder, at han uden nærmere undersøgelser var i stand til at kontrollere vurderingerne. Jeg husker, at der engang skulle laves et kort over jordbundsforholdene i den genforenede landsdel til en udstilling i Paris. Da det ikke blev færdigt til tiden, bad man direktør Hansen om at udfylde hullerne så godt, som det nu var ham muligt. Det gjorde han, og da arbejdet så senere blev gennemført, viste det sig, at hans signaturer passede næsten til punkt og prikke. Det imponerede geologerne meget.

Direktør Hansen var ikke alene en betydelig saglig kraft, han kunne også overkomme det utrolige. Kontorfolkene var fulde af beundring over, at lånesagerne blev behandlet omgående, ligegyldigt hvor mange han fik med hjem. Så var der en af dem, som ville prøve, om han ikke kunne køre den landbrugskyndige direktør fast. Han fik en ordentlig bunke samlet sammen. Men Hansen klarede pyn-ten. Da han kom næste morgen, lod han dog en bemærkning falde om, at det var en farlig masse sager, han havde fået med hjem. Han havde måttet sidde oppe det meste af natten for at blive færdig med dem.

Til trods for det forcerede arbejdstempo gik det ikke ud over arbejdets kvalitet. Hvad direktør Hansen har lagt vægt på ved fastsættelsen af lån i landejendomme, har han gjort udførlig rede for på voteringsbladet i hver lånesag. Metoden havde vi

arvet fra Østifternes Kreditforening. Der blev lagt et låneniveau, som de enkelte lån blev indpasset i, og tiden har vist, at det lå rigtigt. Under landbrugs-krisen led Sønderjyllands Kreditforening betydelige tab tiltrods for, at de foranstaltninger, der blev truffet for at hjælpe landbrugerne, også kom kreditorerne tilgode ved at begrænse antallet af tvangsauktioner. Men tabene var ikke større, end at de kunne bæres. Kreditforeningen bestod prøven med glans, og æren herfor tilkommer i første linje den landbrugskyndige direktør.

Og alligevel tilfredsstillede dette arbejde ikke direktør Hansen på samme måde som det, han havde udført før 1914. Dengang bragte han det tekniske fremskridt til det nordslesvigske landbrug og muliggjorde derved en bedre udnyttelse af den opadgående konjunktur. Den deraf betingede fremadskridende udvikling fulgte en jævnt stigende linje op til krigen uden at give bagslag, takket være den stabilitet, som pengeværdiens tilknytning til guldet gav.

Men krigen sprængte guldmøntfoden. Som følge deraf fik konjunkturbevægelserne i den følgende tid et hektisk forløb både i opgang og nedgang, og da man omkring midten af 20'erne ønskede at stabilisere pengeværdien ved atter at knytte den til guldet, begik man den skæbnesvangre fejl at basere kronens værdi på den gamle guldparitet i stedet for at tilpasse den til det herskende prisniveau. Derved

fremkaldtes et prisfald, som ramte landbruget hårdt, og efter et par års pusterum brød krisen for alvor ind over landbrugserhvervet i første halvdel af 30erne.

Den bitterhed, som derved skabtes i landbokredse, vendte sig navnlig mod kreditforeningen. Vi kunne ikke tilfredsstille den af de økonomiske vanskeligheder betingede store lånetrang, og når en landbruger ikke kunne efterkomme sine forpligtelser, havde vi den utaknemlige opgave at stille ejendommen til tvangsauktion. Kritiken antog til tider voldsomme former, og det var ikke noget for direktør Hansen, den slags var han ikke vant til. Men efterhånden ebbede landbrugskrisen ud, og vi fik en række rolige år.

Arbejdet i kreditforeningen bød også på små fortrædeligheder, som kunne virke forstemmende. Det skete ikke så sjældent, at vi på vore besigtigelsesture kom ind på en ejendom, hvor det skortede både på det ene og det andet. Med den opdragelse, direktør Hansen havde fået, var det ham en pine at se kostbare maskiner stå ude i al slags vejr eller en ajlebeholder, som ikke var godt nok afdækket, og han kunne ikke dy sig for at komme med en hentydning til det værdispild, det betød. Det var også en slags konsulentvirksomhed, men de gode råd blev ikke altid påskønnet efter fortjeneste, snarere opfattet som en indblanding i forhold, der ikke kom os ved.

Men det hændte også, at vi kom i snak med en

mand, som mindedes gamle dage, da han havde været med til møder, hvor konsulent Hansen havde talt. Så strålede Hansens øjne af glæde, og man forstod, at det for ham havde været en rig og lykkelig tid.

Indadtil herskede der den bedste forståelse i samarbejdet mellem de forskellige organer i kreditforeningen, uden hensyn til hvordan vinden blæste udenfor. Det gav styrke til at gøre dagens gerning, også i vanskelige tider. I erindringen herom taler direktør Hansen om glæden ved arbejdet i kreditforeningen, men måden, hvorpå det siges, kunne tyde på, at glæden har været behersket.

Til trods for, at stillingen som landbrugskyndig direktør var meget krævende, navnlig i den første tid, kunne Hansen afse tid til anden beskæftigelse. Som medlem af domæneudvalget var han med til at udstykke de tidligere preussiske domænegårde. Det var en tilfredsstillende opgave for en dansk nordslesviger, som havde oplevet, hvorledes domænerne var opstået ved opkøb af bøndergårde som et middel til at fortrænge landets egne børn fra jorden. Men det blev kun en episode i Hansens tilværelse. Det har mere interesse at se, hvorledes det gik med hans gamle kærlighed til det landøkonomiske oplysningsarbejde.

Direktør Hansen slap ikke forbindelsen med dette arbejde. Da der i 1924 oprettedes en landbrugsskole i Gråsten, var der stærke ønsker fremme om

at se ham som forstander for denne skole. Han turde af grunde, som han gør nærmere rede for, ikke påtage sig denne opgave, men gik med til at indtræde som medforstander i den første tid. Det fik han megen glæde af. At stå på en talerstol i en forsamling af unge landmænd, som med spændt opmærksomhed lyttede til hans ord, var for Hansen den højeste form for livsudfoldelse, noget helt andet end at votere i lånesager. Det gjaldt ikke mindst, når han udenfor det strengt faglige talte om emner som »Arbejdets glæde« eller »Om at være sin egen lykkes smed«. Det var noget, han kunne tale med om.

Men da Hansen ved siden af arbejdet i kreditforeningen og i landbrugsskolen også påtog sig foredragsvirksomhed ude i landboforeningerne, var det mere, end kræfterne kunne holde til. Et vaklende helbred tvang ham til at tage reb i sejlene, og den side af hans virksomhed, som vendte ud mod det landbrugsfaglige, afvikledes efterhånden. Hvervet som redaktør af landbrugsstoffet i »det grønne blad« opgav han i 1932, 3 år senere trådte han tilbage som medforstander for landbrugsskolen i Gråsten, og rundt om i landboforeningerne ansattes unge konsulenter, som tog den gerning op, han havde begyndt i 1907.

Til landbrugsskolen bevarede direktør Hansen dog en tilknytning som lærer med en begrænset timeplan. Tilsidst underviste han nærmest kun i et af

ham selv opfundet fag, som han kaldte »landbrugets pengeforhold og ejendomsøvertagelse«. Det var erfaringerne fra arbejdet i kreditforeningen, han udmøntede til belæring af ungdommen. Jeg har aldrig kunnet forstå, at det kunne give stof til en lang række af foredrag. Men Hansen havde en for en pædagog lykkelig evne til at udvalse små guld-korn i store plader. Han havde så stor succes med denne undervisning, at faget blev taget op af andre landbrugsskoler efter de af ham givne retningslinjer.

Jeg har bevaret det bedste minde om min nu af-døde kollega. Han var helt igennem loyal, og han forstod i en sjælden grad samarbejdets kunst og dets betydning. »Æ tykkes no, vi ska samtykk om et«, plejede han at sige. Hvad *direktør* Hansen har betydet for Sønderjyllands Kreditforening, er højt værdsat og vil ikke blive glemt indenfor denne institution. Men det er som *konsulent* Hansen, han har sikret sig en varig plads i vor landsdels historie.

HANS HANSEN:
FRA TIDLIG VÅR TIL EFTERÅR

I sønderjysk landbrugs tjeneste

Med forord og efterskrift af *P. A. Callø*

Konsulent, redaktør, kreditforeningsdirektør og landbrugsskoleforstander *Hans Hansen*, eller slet og ret »Onkel *Hans*«, som hans kælenavn var blandt beundrende elever på Gråsten landbrugsskole, har efterladt en selvbiografi. På en stilfærdig måde beretter han ikke blot om sit eget handlingsmættede liv, men han har tillige i levnedsskildringen givet værdifulde bidrag til belysning af det sønderjyske landbrugs udvikling gennem de sidste slægtsled, fra leen til de moderne driftsformer. Især dvæler han dog ved livet på fødegården i Rinkenæs. Gamle som unge venner vil læse levnedsskildringen med stor interesse og nikke genkendende til den beundrede konsulents og inspirerende lærers udtryksform og indflettede små docerende bemærkninger. Kreditforeningsdirektør *P. A. Callø* har i forord og efterskrift afrundet levnedsskildringen og givet en vurdering af *Hans Hansens* indsats og umådelige betydning for det sønderjyske landbrugs udvikling i de sidste 50 år.

Pris for medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland kr. 5,00. Bestilling afgives til fuldmægtig *Olav Christensen*, Christiansfeldvej 30, Haderslev. I boghandelen er prisen kr. 8,00.

Udgivet af Historisk samfund for Sønderjylland

I kommission hos

Danske Boghandlers Kommissionsanstalt, København

1957